1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 27
(18302)

2013 чылдың
МАРТ 5,
вторник
Садар өртээ 5 рубль

...: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

Дүвүренчиг медээ

КӨШКЕ БАТКАН ЧЕРДЕН

Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолдуң даалга... ле Чазак Даргазының ...акчызы Виталий Бар... Сады Онза байдалдар ...зының самоледунга ...оярск хоорайдан ужуп ... камгалакчыларны 3-4 дүнезинде уткуп ал... кадыр-берт оруктарга ... чоруур машиналарга ...аш, март 4-түң эрте... Мөңгүн-Тайга кожуун... ...угур-Аксы суурга баш... ...дире берген.

...рь девискээр төвүнүң 25 ...чылары Ак-Баштыг дагдан ...ар көшкезинге бастырган ...ы дилээринге эргежок чу... ...риг-херексел-биле бүрүн ...ген, дилеп тывар камгалал ...ынга киржиринге өөрет... ...рлыг камгалакчылар база ...биле кады келген. Тус чер... ...алакчылары биле чурттак... ... дилээшкин ажылдарын ...к болган соонда дораан ...ргени черже олар дорт-ла ...ар.

...ий Бартына-Садының ...ы-биле алырга, Кызыл, ...ск хоорайлардан болгаш ...ск крайдан келген 58 кам... ...р, 19 тускай техника ди... ... ажылдарны чорударынга ...касияның камгалакчылары ...за манап турар. Кырындан хар көшкези баткан, Тываның бедик дагларының бирээзи Ак-Бедиктиң кырынче камгалакчылар март 4-те үш шак дургузунда үнүп, дагның байдалын шинчилеп, көшке бадып болур черлерни демдектей көрүп алганнар. Хар көшкениң адаандан дириг үнген Антон Салчактың дузазы-биле ооң эштерин дилеп тып ап болур хире черлерни тодарадып, март 5-тиң эртен эрте дилээшкин ажылдарын эгелей берген.

Мөңгүн-Тайга кожуунда март 3-те хар-көшкеге бастырган 6 оолду дилеп тыварынга, дуза кадарынга агар-сан ажыттынган:

ОАО «Россельхозбанк», Тувинский региональный филиал, Республики Тыва, Монгун-Тайгинский р-н, с.Мугур-Аксы, ул.Саны Шири. 46, ИНН 7725114488; КПП 170102002;ОГРН 1027700342890; БИК 049304738 № корсчета 30101810400000000738

№ 42301810257050002215 Пичиируг Менги Юрьевна.

Харылзажыр телефону: 8(39451)22-468 Аян Адай-ооловна Салчак, кожуун чагырга даргазының оралакчызы.

Коммунал ачы-дузаларының адырында

ТУСКАЙ КОМИССИЯНЫ ТУРГУЗАР

...ыва Республиканың Чазак Даргазының бирги ...чызы Шолбан-оол ...иң удуртулгазы... ...олуп эрткен чурт... ...оммунал ажыл... ...дугайында Чазак ...нга эргелел ком... ...рының ажыл-чору... ...н хынаар сорул... ТР-ниң Чазаанга ... комиссияны тур... ...еп шиитпирни хү... ...ган.

... өртектер талазы-би... ...ның удуртукчузу Ро... ...амчылдың дыңнадып ...иле алырга, 2013 чыл... ...нде өске регионнарга ..., Тыва Республикада ...-коммунал ачы-дуза... ... өртектери өспээн. ...да регионга коммунал ...ар дээш өртектер ... 10 хуудан хөй эвес ...оң иштинде суг хан... ...ы — 6,4 хуу, чылыг ...газы — 11 хуу, элек... ...иязы — 12 хуу, газ ...болган, өскээр чугаалаарга, хенертен өзүлде чок. Ынчалза-даа чидиг айтырыглар хөй: санаар дериг-херекселдерни тургусканы эвээш, ооң аңгыда эргелел компанияларының ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр хомудалдар, ылаңгыя нийти чуртталга бажыңнарының чурттакчыларындан доктаамал кирип турар. Чижээлээрге, чүгле чаңгыс хомудал билдириишкинни сайгарган соонда 8882 рубльди эвээжедир, эде санаан. Мөңгүн-Тайга, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Сүт-Хөл кожууннарда чуртталга-коммунал ажыл-агыйының бүдүрүлге черлери шуут чок.

Республиканың чуртталга-коммунал ажыл-агый агентилелиниң директорунуң хүлээлгезин күүседип турар Сергей Решетниковтуң чугаалааны-биле алырга, санаар дериг-херекселдерни тургузары 2013 чылда агентилелдиң ажыл-чорудулгазының кол угланыышкынны болур. Үстүнде айыттынган кожууннарга чуртталга-коммунал ажыл-агыйларын 2013 чылдың ийиги кварталында тургузар. Кызыл хоорайның мэри Владислав Ховалыг найысылалга өртектер өзүлдези ортумаа-биле 10 хуу болган деп дыңнаткан. Илеткелдер езугаар байдал багай эвес болза-даа, нийти саннарга даянып алгаш, оожургап олурары болдунмас дээрзин Шолбан-оол Иргит удуртукчуларга сагындырган: «Өске регионнарга деңнээрге, Тываның чонунуң амыдырал байдалдары көңгүс өске. Амгы үеде өртектерни чурттакчыларның хөй кезии угбайн турар».

Кызыл хоорайда коммунал ажыл-агый талазы-биле чамдык албан черлериниң ажылының дугайында Шолбан-оол Иргит онзалап демдеглээн. Хоорайның мэриязы коммунал ачы-дузалар чедирер адырга чогуур чижилгени хандырар байтык, чаңгыс «Жилсервис» эргелел компаниязын тергиидедип алган. Чуртталга фондузунуң 70 хуузу — ооң хандырылгазында. Эвээш санныг бажыңнарны харылап турар компанияларга деңнээрге, «Жилсервистиң» чедирип турар ачы-дузаларының шынары эки эвес. «Жилсервис» эргелел компаниязынга хамаарыштыр чурттакчы чоннуң талазындан хомудалдар хөй дээрзин ТР-ниң Роспотребхайгаарал эргелелиниң удуртукчузу Людмила Салчак база бадыткап чугаалаан: «Коммунал ажыл-агый адырында хомудалдарның 40 хуузу «Жилсервиске» хамаарышкан. Эрткен чылын эргелелдиң билдирииишкиннери езугаар 8 суд шиитпирин үндүрген».

Кызыл хоорайның мэри Владислав Ховалыгның болгаш «Жилсервис» эргелел компаниязының директору Евгений Рамазановтуң ук албан чери 453 эргижирээн бажыңнарны хандырып турар база компанияның кезектерин эде тургусканының түңнелинде 80 млн. рубль камгалаттынган дээн чижектери ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызын бүзүретпээн. Эргелел компанияларының ажыл-чорудулгазын хыналдага алыры-биле сонуургалдыг албан черлери кирген тускай комиссияны тургузар деп, Шолбан-оол Иргит айыткан.

ТР-ниң албан-езузунуң сайтызындан.

КАГДЫНГАН ТУДУГЛАРНЫ УЗУТКААР

Кымга-даа хамаарышкан болза, кагдынган база чедир туттунмаан тудуг оран-саваларын узуткаар.

Бо талазы-биле Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдуң чыл санында айыткалы езугаар республика девискээринде хемчеглерниң чорудуунуң дугайында Дээди Хуралдың депутаттарының айтырыгларынга ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы Артур Монгал харыылаан. Чазактың төлээлеринден аңгыда, чогуур ведомстволарның ажылдакчылары база илеткелдерни берген. Оларның аразында Кызыл хоорайның мэриниң тудуг талазы-биле оралакчызы Борис Очурнуң дыңнадып турары-биле алырга, Кызылда кагдынган тудуг оран-саваларынга хамаарыштыр тускай ажылчын бөлүктү тургускан. Олар кагдынган тудуг оран-саваларны öнчалап турар. Ооң түңнелинде тоомча чок өнчү-хөреңги ээлери-биле ажыл эгелээр. Үрелиишкиннери 70 хуудан хөй тудугларны узуткаар.

Эрге-хоойлу талазы-биле база шупту чүүлдер сагыттынган дээрзин Артур Монгал депутаттарга чугаалаан. Аңаа хамаарыштыр чогуур федералдыг албан черлери Россияның хоойлужудулгазынга дүүштүр тодаргай ажыл чурумун тургускан. Бо байдалда муниципалдыг тургузуглар удуртукчулары канчаар ажылдаар ужурлугул дээрзин база өөреткен.

Чазак Даргазының оралакчызының чугаалап турары-биле, баш удур хыналда езугаар республиканың чурттакчы черлеринде 350 ажыг кагдынган тудуглар бар, а Кызыл хоорайда 40 ажыг.

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолдуң Айыткалында: «Хөй-нийтиниң тура-соруу болгаш быжыг чагырыкчы күш херек. Тус чер эрге-чагыргалары, үндүрүг органнары, Чер өнчүнүң яамызы, оон эртсе, Россияның херелекчилерниң хайгаарал албаны олутпай өнчү ээзиниң хемчээн алыр ужурлуг. Октаттынган оран-саваның тодаргай ээлери бар турбуже, олар тамчыктыг чурттап, шөлээн орарга кайын боор. Ведомстволар аразынга удур-дедир чугжуп, төнмес-батпас чагаалажып турар үе ам чок. Ажылчын бөлүктү дарый тургузары чугула. Тудуг бүрүзүнге тодаргай хемчегни алыр херек. Чамдыкта эргезин казааш, ажылдаар күзелдиг өнчү-хөреңги ээзинге халаска-даа дамчыдып берип, а херек болза, бульдозер-биле буза үстүрер» — деп демдеглээн.

gov.tuva.ru-дан.

Тыва кадеттер – тиилекчилер аразында

Пермь хоорайның Полиция лицейинге эрткен «Тиилелгеге деңнежиилиңер!» деп бичии патриоттарның девискээрлер аразында чээрби бирги слеттуң тиилекчилериниң санынче тыва кадеттер кирген.

Слетка Россия Федерациязының 19 девискээрлеринден 33 делегацияларның, Украинадан, Белоруссиядан, Армениядан болгаш Казахстандан командаларның киришкени – аңаа тиилелгени чедип алыры белен эвес дээрзиниң херечизи-дир. Слетту дайынчы өөредилгеге дөмейлешкек байдалга эрттирген: ооң киржикчилери арга-арыгга майгыннарга чурттап, Калашниковтуң автомадындан болгаш Макаровтуң пистолединден адып, дайынчы дериг-херекселди чүктеп алгаш, узун дистанцияларга маңнап турганнар. Бо бүгү маргылдааларга тиилелгелерни чедип алырын командаларның кежигүннерин өске командаларның кежигүннери-биле холуштур чурттадып, холушкак командаларның составынга маргылдааларга киржирин улам нарыыдаткан.

Тыва Республиканың кадет корпузунуң командазының удуртукчузу Владимир Кара-сал биле улуг кижизидикчи офицер-башкы Чимит Дазырбан оларның чугаазы-биле алырга, бистиң оолдарывыс шериг херээнге тергиин белеткелдиин көргүзүп, бедик спортчу мергежилдиин бадыткап, слетка маргылдааларның тиилекчилериниң санынче бүзүрелдии-биле киргеннер. Эртен 6 шактан эгелээш кежээ 11 шакка чедир янзы-бүрү теоретиктиг болгаш практиктиг маргылдааларга моглаг чок киржип, эң ылаңгыя боодан адарынга, өрт өжүреринге, онза байдалдарга камгалал ажылдарын чорудар маргылдааларга онза шылгарааннар. Маргылдааларның түңнелинде Тываның кадеттери слеттуң «ээзи» Пермниң кадеттери биле Арменияның командазын мурнунче эрттирип, команда аайы-биле үшкү черни чаалап алганнар.

Бо чылдың март 25-29 хүннеринде найысылал Москва хоорайга эртер Россияның кадет корпустарының кижизидикчилериниң Х юбилейлиг чыыжынга киржиринге белеткелди бистиң кадеттеривис эгелей берген.

Кызыл чаарттынар

Найысылал Кызылдың төп кудумчуларын, шөлдерин болгаш сесерликтерин чаартырының эскиз төлевилелин кылыр Новосибирск хоорай чурттуг билдингир архитектор болгаш дизайнер Петр Ласкарис-биле Кызыл хоорайның чагырыкчызы Владислав Ховалыг ужурашкан.

Ооң киржилгези-биле чаарттынган Новосибирск, Красноярск, Даг-Алтай хоорайларның кудумчуларының, шөлдериниң болгаш хоорай иштиниң кааcталгаларының чуруктарын Петр Ласкарис Владислав Ховалыгга көргүскен. Бо архитектор болгаш дизайнер хоорайларның иштин өскертир чаартырының төлевилелдерин он беш чыл хире кылып келген. Петр Викторович Ласкарис –Новосибирскиниң архитектура-уран чүүл академиязының профессору, дизайнер уран чүүл факультединиң башкызы, хоорайларның иштин, ооң кудумчуларын болгаш шөлдерин, бажыңнарның даштыкы хевирин чаартырын төлевилээр талазы-биле улуг арга-дуржулгалыг кижи. Ыяш, даш, дойдовурак, элезин, шил, мрамор дээн ышкаш агаар-бойдустан тывылган материалдар-биле ол дыка билдилиг ажылдап келген. Ооң ажылдары бот-боттарынга дөмейлешпес, аразында көскү ылгалдыг.

Кызылды чаартыр талазы-биле эскиз төлевилелин кылып эгелээриниң мурнунда Тываның найысылалы-биле чоок таныжып ап, ооң кудумчуларын, шөлдерин, сесерликтерин кезип, Улуг-Хем эрииниң каас-чаражын магадап, «Азия төвү» дээш, өске-даа тураскаалдарны барып көрүксээн. Кызылдың кол архитектору Фан Че Ир Ласкаристи хоорай-биле таныштырганындан аңгыда, ооң дугайында фото-видеоматериалдарны, бистиң хоорайывыстың карталарын болгаш схемаларын берген.

Алдан-маадыр аттыг Национал музейге киргеш, Тываның эрте-бурунгу ус-шеверлериниң ажылдарындан Ласкарис чогаадыкчы хей-аът кирген. «Скифтерниң алдынын» ол шуут кайгап ханмаан.

Кызылды чаартырының эскиз төлевилелдерин чоокку үеде кылып, ону хөйге Петр Ласкарис көргүзе бээр.

2014 чылда юбилейлерде

Тураскаал чоостар

«Россияның болгаш Тываның демнежилгезиниң база Кызыл хоорайның тургустунганының 100 чылы» деп төөгүлүг серияның тураскаал чоостарын үндүрериниң дугайында шиитпирни Россияның төп банкызы хүлээп алган.

Серияның иштинде 3 болгаш 100 рубль өртектиг ийи мөңгүн, 50 рубль өртектиг чаңгыс алдын чоостар кирип турар. Ол дугайында Россияның төп банкызының албан-езу сайтызында айыткан. Баш удур медээлер-биле алырга, 50 рубль өртектиг 7, 78 грамм алдын чооска Тыва Республиканың сүлде демдээн көргүзер.

Тураскаал чоостарның темазы ам-даа тодаргайлаттынмаан. Ынчангаш Тыва Республиканың национал банкызы Кызыл хоорайның мэриязындан Тываның дугайында төөгүлүг чурук азы сөзүглелдиг медээлер бээриниң талазы-биле дузалажырын дилээн.

Россияның төп банкызы тураскаал чоостарның үндүрүлгезин 2014 чылда планнап турар.

2014 чылда Тыва болгаш Кызыл дугайында тураскаал чоостар-биле кады Россияның маадыр хоорайларынга, бурунгу хоорайларынга, алдар-аттыг спортчуларга, Эрмитаж музейниң үндезилеттинип тургустунганындан бээр 250 чылынга, орус авиацияның төөгүзүнге дээш, оон-даа өске чүүлдерге тураскааткан сериялар эргилдеже кирер.

Тураскаал чоостарның саны кызыгаарлыг болгаш эң-не бедик шынарлыг болур. Оларның-биле кайы-даа садыг-саймаага санажып болур, ынчалза-даа тураскаал көпеектер колдуунда чоос чыыр кижилерниң коллекциязынга артып каар дээрзинге чигзиниг чок.

«Убса-Нур ыйгылаа…

ТӨӨГҮЛҮГ БОЛУУШКУН

«Убса-Нур ыйгылаажы» күрүнениң бойдус биосфера камгалалдыг черинге тураскааткан почта марказынга таңма салырының байырлыг езулалы ТР-ниң Национал музейинге болуп эрткен.

Почта төлевириниң күрүне демдектериниң талазы-биле харылзааның федералдыг агентилелиниң комиссиязының шиитпири езугаар 2013 чылда маркалыг продукция үндүрүлгезиниң планы-биле «Россияда бүгү делегейниң бойдус салгалы. Тыва Республика. Убса-Нур ыйгылаажы» деп почта блогун үндүрген. Ону Москва хоорайның «Марка» үндүрүлге төвү күүсеткен. Почта блогунда Тываның камгалалдыг черлерин болгаш ужуп чоруур хартыга-балабанны көргүскен. (Камгалалдыг черниң ажылдакчыларының чуруктары-биле О.Иванов дизайнны кылган).

Төөгүлүг болуушкунда музейге аалчылар хөй болган: камгалалдыг черниң ажылдакчылары, эртемденнер, албан-дужаалдыг кижилер, марка чыыр кижилер. Россияда хүрээлел камгалалының чылында – 2013 чылда «Убса-Нур ыйгылаажы» бодунуң 20 чыл болганын демдеглээр.

ТАР-ның (1921-1944) үезинде почта төлевириниң демдектериниң төөгүзү-биле музей директорунуң оралакчызы Марианна Маңдан-Хорлуу таныштырган. Эң бирги почта маркалары эргилдеже 1926 чылдың октябрьда кирген. Ниитизи-биле шупту 21 үндүрүлге болган. Бирги маркаларда сарыг шажын демдээ – бурунгу моол дыл кырында бижиктерлиг аас-кежик дээрбээн көргүскен. 1932-1933 чылдарда бешки үндүрүлгеде Touva деп сөс немешкен. Алдыгы үндүрүлгеде ТАР-ның чагыы-биле республиканың сүлде демдээн көргүскен. Дараазында үндүрүлгелер аттарлыг апарган: «Этнографтыг», «Ландшафтыг» – арга-арыг болгаш даглар пейзажтарын, «Зоологтуг» – Тываның дириг амытаннарын көргүскен. Авторлары совет чурукчулар: Ольга Амосова, Василий Завьялов. Маркаларны Москваның «Госзнак» парлалга фабриказы үндүрүп турган. Маркаларда тыва чоннуң амыдыралын көргүскен чүүлдер хөй: тевелер чиңи, аъттыг кижи, иви, олчалыг балыкчы, ивижилер, ужар-хеме, кадатта хойлар дээш, оон-даа өске. 1936 чылда он ийиги үндүрүлгени ТАР-ның 15 чыл болганынга тураскааткан.

Чурукчу Василий Деминниң белеткээни маркалар (19,20,21 үндүрүлгелер) Тываның почта төлевириниң төөгүзүнде онзагай черни ээлеп турар. Национал музейде шупту 500 ажыг маркалар кадагалаттынган. Фондуну четчелээринге хоорайжылар база дузалажып турар. Үш аңгы хевирниң маркаларын 1995 чылда Кызыл хоорайның чурттакчызы эккелген.

– «Убса-Нур ыйгылаажы» күрүнениң бойдус биосфера камгалалдыг черинге тураскааткан почта марказынга таңма салыры, бир талазында, аажок чоргааранчыг, өске талазында, төрээн черивистиң бой-

дузун камгалаар дугайында
бодалды нептередири болур.
биле Тываның демнежилгези
чылынга тураскааткан хеме
боттандырар талазы-биле
базымнарның бирээзи-дир.

ТАР үезинде маркалар
лап турганы дээрге ооң ту
маарышпазының демдээн и
турган. Чараш болгаш хевир
маркаларны чүгле Россияны
а даштыкы чурттарның мар
кижилери сонуургаар. Ол

> *«Убса-Нур ыйгылаажы» күрүн… бойдус биосфера камгалалдыг чер… тураскааткан почта марказынга … ма салыры бир талазында, аажок … гааранчыг, өске талазында, төрээн … вистиң бойдузун камгалаар дугай… үзел-бодалды нептередири болур.*

аразында С.Блехман, ССР
билдингир марка чыыр к
В.Устиновский. В. Устинов
өөнүң ишти база уруглары-би
гурушкаш, олардан ТАР-ның
лар коллекциязын садып алыр
дугайында чугаа чоруп турар –
Каадыр-оол Бичелдей чугаала

Байыр чедиришкиннер
соонда почта марказынга
салыр езулал эгелээн. Ону Т
бойдус курлавырларының б
экология сайыды Виктор Кара
«Убса-Нур ыйгылаажының» д
тору Владислав Канзай, «Почта
сии» албан чериниң республ
салбырының директору Влад
Ревенко, өөредилге болгаш
сайыды Каадыр-оол Бичелдей
ган. Олар 100 чагаа хаптарын
тарының адын салгаш, таңма
салган. Таңмада 2013 чыл ф
27 деп айыткан.

Доозукчуларга

ЯРМАРКАНЫ ЭРТТИРЕР

2013 чылда дээди өөредилге черлери дооскаңнарга ажыл берикчилерин хөйү-биле хаара тутпушаан, хостуг ажыл олуттар ярмарказын Тывага организастап эрттирерин ТР-ниң сайыттарынга даасан. Ол дугайында Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Москва хоорайда өөренип турар Тывадан студентилер-биле ужуражылгазының үезинде чугаалаан.

Ярмарканы Кызыл хоорайга июньда эрттирерин планнаан. Чурттуң янзы-бүрү хоорайларында өөренип турар студентилер-биле доктаамал ужуражылгалар Шолбан Кара-оолдуң ажылчын чурумунче кирип турар. Ол сөөлгү ийи айларда Новосибирск, Красноярск, Москва хоорайларда студентилер-биле ужурашкан.

Өөредилге черлериниң доозукчулары Тывага ажылга тургустунуп алырының талазы-биле чидиг айтырыгларны социал чадалар-биле холбаштырып тургаш, сайгарып чугаалашкан. Тыва Республиканың амыдыралынче аныяк салгалды киириштирер механизмнер чамдык черлерде тодаргай эвес болгаш чедимче чок ажылдап турарын база социал чадалар дугайында чугаалап тура, оларны анаа-ла такси ышкаш кыйгыртып алгаш, олуруп-каш, халдып чоруй барбас дээрзин Шолбан Валерьевич демдеглээн. «Хөй-ниитиге ажыктыг болуп, эзулуг бедик мергежилдиг специалист болур дээш дүн-хүн дивейн өөренип, номчуттунуп, хөйлеңинге дустуг дери сиңниккиже ажылдап, кандыг-даа бергелерге торулбайн, бичe чададан тура эгелеп шыдаар кижилерге республика болгаш бодум амы-хууда дузалажыр бис» – деп, Шолбан Валерьевич чугаалаан.

Дээди өөредилге черлериниң, ылаңгыя эмчилер, орус болгаш даштыкы дылдар башкылары, инженерлер, орук ажылдакчылары, энергетиктер дээн чижектиг доозукчуларының Тывага ажылга тургустунарының талазы-биле бергедээшкиннер турбас ужурлуг. Аныяк специалистер найысылалга чурттап ажылдаксаар, ынчангаш хоорайга ажыл тыптыры белен эвес. А суурларда специалистер канчаар-даа аажок чедишпес. «Ол дээрге ажылга кирип алырының нарын талалары эвес, а чамдык доозукчуларның боттарының-на шилилгези-дир» – деп, Шолбан Кара-оол санап турар.

Оон аңгыда республикада аныяк специалистерни деткимче көргүзер сорулгалыг социал хемчеглер ажылдап турар. Тергиин өөренгеннерге ипотека-биле чээли алырда чиигелделер, көдээ черлерде эмчилер болгаш башкыларга турумчуп алырынга көрдүнген акша-хөреңги, чуртталга оран-сава тудуп алыры-биле ыяшты чиигел-

делиг өртек-биле бээри, к
албан-дужаалынга ажылдаар
болза, стаж талазы-биле нег
лерни ап каапканы дээш, оо
өске. Шолбан Кара-оол: «Со
лифтилер бир дугаарында б
гаар чүткүлдүг, бодунга бүз
диг кижилерге дузалаар уж
деп билип тур мен».

Ол ышкаш Москва хоор
Тываның студентилериниң з
чествозунуң тургусканы танц
бөлүүнге идик-хепти белекке
рин Ш.Кара-оол аазаан.

> *Дээди өөредилге черлериниң ылаң… эмчилер, орус болгаш даштыкы дыл… башкылары, инженерлер, орук ажылд… чылары, энергетиктер дээн чижект… доозукчуларының Тывага ажылга ту… густунарының талазы-биле бергед… киннер турбас ужурлуг.*

Ужуражылга үезинде ТР-
Чазааның кежигүннери – к
торлар болгаш студентилер
аразында хоорайларда ужура
галар болбайн турары билдин
ТР-ниң сайыттарын болгаш Ч
Даргазының оралакчыларын Р
сияның хоорайларында сту
тилер-биле харылзажыр кыл
тодаргайлаан-даа болза, Тыва
Баштыңы дег идепкейжи кижи ш
чок деп болур. А чамдык курат
ларны студентилер безин көрб
Студентилер-биле ажылдаары
йыттарның болгаш оралакчы
ның хүлээлгелеринге дорт ха
рышпас-даа болза, ол талазы-б
хемчеглерни чорударын ТР-
Баштыңы аазаан.

**ТР-ниң албан-езузу
сайтызында**

Мөңгүн-Тайга:

КАМГАЛАЛ АЖЫЛДАРЫ ЧОРУП ТУРАР

Март 3.
21 шак 39 мин.

Мөңгүн-Тайга кожууннуң төвү ур-Аксы суурдан 17 километр ыракта Ак-Баштыг дагга чо- алды оол хар көшкезинге 3-те дүъш соонда бастырган. көшкезинниң адаандан дириг 17 харлыг Антон Салчак даг унда аалга четкеш, ооң эште- рбак-оол Хертек, Белек Оюн, Салчак, Буян Саая, Багай-оол я, Мөңгүн-Херел Кара-сал көшкеге бастырган дугайын- ыңнаткан. Озал-ондактыг бо- үн дугайында медээни алган н кожууннуң чагырыкчызы ан 11 машина-техникалыг 80 Ак-Баштыг дагга чеде бер- көшкеге бастырган оолдар- леп тывар болгаш камгалаар -биле ажылдарны эгелээн. ындыг ажылдарны дүрген ры белен эвес болган, ооң да кадыр-берт Ак-Баштыг хар көшкези бадарының ы база бар.

ан-ажыл аайы-биле Мос- урган Тыва Республиканың ың Даргазы Шолбан Кара- скай харылзаа дамчыштыр хурал эрттиргеш, кандыг рны шалыпкын чоруда- даргайлааш, телефон-би- сияның Онза байдалдар биле яамызының сайыды р Пучков-биле дораан ха- аш, дилээшкин-камгалал ын чорудар талазы-би- е шалыпкын хемчеглерни дилээн. Россияның Онза ар яамызының камгалак- уткуп, дилээшкин болгаш ажылдарын чорударынга алыг дүрген дузаны олар- зерин Шолбан Кара-оол оралакчыларынга болгаш ин-камгалал ажылдарга лгалыг албан черлериниң уларынга даандырган. каның Баштыңының да- иле Өөредилге болгаш амызының сайыды Каа- Бичелдей Мөңгүн-Тайгаже раан аъттаныпкан. Кол со- отрядтарының камгалак- иле сырый харылзажып, арны дилеп тывар ажыл- с аайлап, кожууннуң эрге- -биле кады моон соңгаар ыл-халапты болдурбазы- жок чугула хемчеглерни нгаар ап чорудары деп, каның Баштыңы демдег-

ондак болган черже эм- ОШАЧКИ-ниң, ИХЯ-ның, ажылдакчылары чоруп- л-ондак болган черже хниканы: КАМАЗ-тарны, ы, харга чоруур мото- ы чоруткан. Красноярск Ермаковск районнуң кам- рны белеткээр «Ергаки» эптүң 20 кижи составтыг ылар бөлүү Мөңгүн-Тай- кен.

ның Онза байдалдар н Тыва Республикада елиниң «изиг шугуму» тынган. 8(39422) 9-99-99.

3.
39 мин.

ндак болган черже про- камгалакчыларның дүр- хандырар деп айтыыш- кынны Шолбан Кара-оол берген.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Шолбан-оол Иргиттиң дыңнатканы-биле алырга, Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол-биле шалыпкын хуралдың соонда бирги чергениң хемчеглерин шалыпкын байдалга ап эгелээн.

Март 3.
00 шак 48 мин.

Тываның Чазааның Даргазының оралакчызы Виталий Бартына-Сады март 3 дүнезинде 23 шакта Россияның Онза байдалдар яамызының Сибирь девискээр төвүнүң тускай дериг-херекселдер-биле болгаш ыттар-биле чепсегленген 25 камгалакчыларын Кызылдың аэропортунга уткуп алгаш, кадыр-берт черлерге дүрген чоруур машиналар-биле Мөңгүн-Тайгаже чорупкан.

Март 4.
12 шак 58 мин.

Тываның Мөңгүн-Тайга кожуунда хар көшкези батканы-биле холбаштыр байдалды республиканың күүсекчи органнарының удуртукчуларының чөвүлел хуралынга чугаалажып көрген. Москвага албан-ажыл аайы-биле турган, амгы үеде Тываже чанып кел чоруур республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолдуң даалгаларын күүседири-биле озал-ондак болган кожуунче дузаны чорудар талазы-биле хемчеглерни дүүн кежээ-ле ап чоруткан. Кожуун төвү Мугур-Аксы суурнуң соңгу талазында 12 километр черде дагдан баткан көшкеде тус черниң камгалакчыларының болгаш чурттакчыларының күжү-биле дилээшкин ажылдары бөгүн уламчылап турар деп, Онза байдалдар яамызының Тыва Республикада Кол эргелелиниң начальнигиниң бирги оралакчызы Владимир Молоток хуралга дыңнаткан. Озал-ондак дугайында медээни алган соонда Кызылдан дораан чоруткан камгалакчылар бөлүү көшке баткан черде чеде берген, ында дилээшкин ажылдарын шалыпкын эгелээн. Сибирь девискээр төвүнүң начальниги Владимир Светельскиге болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Виталий Бартына-Садыга баштаткан камгалакчылар бөлүү март 4-те эртен 11 шакта Мөңгүн-Тайга кожуунга чеде берген. Мөңгүн-Тайгада агаар-бойдустуң байдалы берге болгаш, ужар чүүлдү ажыглаар арга чок. Кызылдан Мугур-Аксынга чедир 530 километр орукту эртеринге, эвээш-ле дизе, 12 шак херек. Камгалакчыларның доктааш дивейн шимчээрин хандырар сорулга-биле Кызыл биле Мугур-Аксы аразынга, эң ылаңгыя Хандагайты — Мугур-Аксы аразынга, орукка байдалды шыңгыы кичээнгейге алырының дугайында айтыышкынны Тываның Орук-транспорт комплекизиниң сайыды Олег Косоротовка берген.

Март 4.
12 шак 59 мин.

Март 3-4 дүнезинде агаар-бойдустуң чудурааны болгаш караңгы дүшкени-биле ара соксаткан дилээшкин ажылдарын эртенгиниң 8 шакта тус черниң камгалакчыларының болгаш чурттакчы чоннуң күжү-биле катап эгелээн. Озал-ондак болган черге дүне чеде берген өөредилге болгаш эртем сайыды Каадыр-оол Бичелдейниң дыңнатканы-биле алырга, Кызылдан март 3-түң кежээзинде үнген камгалакчыларның баштайгы бөлүү Мөңгүн-Тайга кожуунга март 4-түң эртенинде чедип келген. Красноярск хоорайдан болгаш Хакасиядан үнген камгалакчылар чедип кээри билек, дилээшкин-камгалал ажылдары хар көшкези баткан дагга тигии-биле эгелээр. Ак-Баштыг дагның чоогунда агаар-бойдустуң байдалы чүдергей, үргүлчү бүргег. Онза байдалдар яамызындан агаарның байдалы улам баксыраарының дугайында дыңнадыг келген: хат күштелир, харын-даа дүвүлээр чадавас. Агаар-бойдустуң мындыг байдалынга ужар чүүлдү ажыглаар арга чок.

Амгы үеде Кызыл, Хакасия, Онза байдалдар яамызының Сибирь девискээр төвүнүң, камгалакчылар белеткээр «Ергаки» спортчу төптүң камгалакчыларындан бөлген 133 кижи санныг, 24 техника аймаа-биле чепсеглеттинген беш камгалал бөлүктерин тургускан.

Оперативтиг штабтың курлавырында 163 кижилиг, 23 техникалыг бөлүк база бар.

Бичии школачы оолдар 14 муң кубометр хар көшкезинге бастырган, оларны дилээр черниң шөлү 3,5 муң дөрбелчин метр. Март 3-түң кежээзинде 500 дөрбелчин метр черни дилээшкин бөлүү шинчилеп көрген.

Март 4.

Хар көшкезиниң адаандан дириг үнген 17 харлыг Антон Салчак эштерин дилеп тыварынга дузалажып турар. Ону кожууннуң төп эмнелгезиниң кол эмчизи Дугар-оол Хертек дыңнаткан. Ооң дыңнадыы-биле алырга, элээди оолдуң кадыының байдалы экижээн. Кемдээшкиннер ооң мага-бодундан илереттинмээн. Озал-ондак болган черни чиге айтып бээр дээш март 4-түң эртен Антон камгалакчылар-биле кады чорупкан. Мөңгүн-Тайга кожууннуң полицейжилериниң дыңнатканы езугаар, хар көшкезинге бастырган оолдар шупту спортчулар — ийизи мөгелер, бежи — кикбоксерлер. Нижний Тагил хоорайга маргылдааларга киржир дээш март 20-де олар чоруурунга белеткенип турганнар. Чүткүл-сорук киирер «хей-аът» туктарын Ак-Баштыгның кырынга азар дээш олар ынаар каш-даа катап үнүп турганы билдинген. Март 3-те дыштанылга хүнүнде Ак-Бедиктиң кырынга «хей-аът» туктарын аскаш, кокпалап бадарының орнунга дагның белин куду чуңгулап бады баар деп шиитпирлээннер. Антон хаядан туттунуп четтигипкен, ол ооң амытынын камгалаан. Малчын Биче-оол Адар-оолдуң аалынга четкеш, болган айыыл-халап дугайында дыңнаткан. Антон — кикбоксингиге Европа чемпиону. Көшкеге таварткан 7 оолдуң дөртү — 11 класстың, бирээзи — 9 класстың база бирээзи 7 класстың өөреникчилери. Оларның бирээзи 18 харлыг оол.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Москвадан ээп келгеш, улаштыр Мөңгүн-Тайгада айыыл-халап болган черге чеде бээрин шиитпирлээн.

Келир салгалдың кижизидилгезинче

Тываның «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» хөй-нииити организациязы патриотчу кижизидилгени суртаалдаар чайгы дыштанылга лагерин тургузарының дугайында санал-бодалын илереткен.

Азияның төвү болур Тыва Республика 2014 чылда Россия-биле чаңгыс эптежилгезиниң төөгүлүг 100 чылынга тураскаатканхемчеглерге белеткелди чорудуп турар. «Юбилейге белеткелдер бистиң чонувустуң 100 чыл тураскаалдыг оруун, оларның эрткен үезиниң ханы чурт-шинчилел ажылының төөгүлүг ужур-утказын эки билип алырынга чылдагаан болур. Моон-биле төрээн чуртка ынакшыл, патриотизм дээн кол билиишкиннерни долдурары эң эки арга-дыр. Аныяк-өскен-биле ажылдаарынче кол кичээнгейни угландырарын чугула көөр ужурлуг» — деп, Чазак Баштыңы Шолбан Кара-оол Тыва Республиканың Дээди Хуралынга бодунуң Айыткалында тодаргайы-биле онзалап демдеглээн.

Шолбан Кара-оолдуң кыйгырыын республиканың хөй-нииитичи албан черлери долузу-биле үнелеп, хүлээп алганнар.

Келир салгалдың кижизидилгезинче төлептиг үлүүн киирерин эрткен чылдың түңнелдери-биле өске девискээрлерниң салбырларының аразынга шеригжиткен патриотчу кижизидилге талазы-биле тергиин деп үнелеткен «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» бүгү Россияның хөй-нииити организациязының Тывада салбыры шиитпирлээн.

Салбырның удуртулгазы үстүкү класс өөреникчилериниң, шериг назыны четпээн элээди оолдарның чайгы дыштанылга лагерин тудар талазы-биле идепкейлиин санал-даан.

Бай-Тайга кожуунда

Чагырыкчыны соңгаан

Март 1-де Бай-Тайга кожууннуң Төлээлекчилер хуралының хөй кезиниң шиитпири-биле 2013 чылдың январь айдан тура хостуг турган кожууннуң чагырга даргазының албан-дужаалынга «Чаңгыс демниг Россия» партиязының кежигүнү Чап Донгакты соңгаан.

Хуралдың даргазы Каң-оол Седиптиң дыңнадып турары-биле алырга, чагырыкчының албан-дужаалынче конкурстуң шилилге үе-чадазында 6 кижи кордап турган. Конкурстуң негелделери езугаар ийи кордакчыны Төлээлекчилер хуралынга тускай комиссия таныштырган. Тээли суурнуң профессионалдыг училищезиниң директору, 58 харлыг башкы Чап Донгактың кандидатуразын төлептиг деп депутаттар санааш, ону ук албан-дужаалга соңгаан. Бай-Тайга кожуун Тываның барыын талазының кыдыы деп санаттынып турар. 12 муң ажыг чурттакчылыг. Экономиказының үндезини—мал ажылы. Россияның үлетпүр төптеринден, демир-орук четкилеринден, республиканың найысылалындан база төп кожууннарындан ырак чыдары — кожууннуң экономиктиг болгаш географтыг талаларының онзагай чүүлү.

Барыын Саян дагларының бетинде чыдар кожууннуң агаар-бойдус байдалдары нарын, транспорт аргыжылгазы кошкак, девискээри долу шиңгээттинмээн, социал болгаш бүдүрүлге инфраструктураларының сайзыралы кудуку деңнелде, үлетпүр бүдүрүлге черлери шуут чок болганындан ооң экономиказы күрүне дузаламчызындан (дотациядан) хамааржыр.

Ынчангаш кожууннуң амгы үеде хөгжүлдезин турисчи ажыл-чорудулга-биле холбаштырып турар. Бай-Тайганың девискээринде 126413 га шөлдүг «Убса-Нур ыйгылаажы» күрүнениң камгалалдыг чериниң «Кара-Хөл» бичежек девискээри бар. 2010 чылдан тура Шивилигниң минералдыг суглуг чериниң болгаш Сарыг-Хаяда тускай даштың мөөң чыдымының курлавырларын үндезилеп турисчи баазалар ажыттынып эгелээн. Оон аңгыда тудуг материалдарының болгаш алдынныг үүрелчек сайның чыдар черлерин шиңгээдир деп, ТР-ниң Чазаа планнап турар.

Чылыдылганы сайзырадыр дээш...

Январь айда аукционнуң түңнелдери-биле Тываның Үлетпүр-энергетика яамызы Е4 деп компаниялар бөлүүнче кирип турар Новосибирскиниң «Сибирьниң энергетика эртем-техниктиг төвү» хааглыг акционерлиг ниитилел-биле эрткен неделяда керээни чарган.

Керээниң негелделери-биле алырга, «Сибирьниң энергетика эртем-техниктиг төвү» Тываның электроэнергетика сайзыралының 2018 чылга чедир хөгжүлдезиниң программазын ажылдап кылыр. Ол программаны ажылдап кылыры — садып ап болгаш бүдүрүп турар энергияны кайнаар, канчаар чарыгдап, кайда халас чарыгдап турарын илдеңи-биле көргүзе бээр кончуг шыңгыы техниктиг сайгарылга ажылы. Электри биле чылыг энергиязы чедишпес бистиң республикавыска, эң ылаңгыя Кызыл хоорайга, ындыг программа кончуг чугула. Электроэнергия бистиң республикавыска чидии-биле чедишпес турда-ла, чыл санында ооң чидирии, энергетиктерниң санап кааны-биле алырга, 35 хуу хире.

Энергияның херек кырында ажыглалының байдалын, ооң хереглелин тодарадырындан аңгыда, энергетика курлавырларының чидирииниң чылдагааннарын болгаш херек кырында хереглелиниң хемчээлин программа илередип, чидириглерни эвээжедир хемчеглерни алырынга, энергияны чарыгдаарының өй-чижээн тургузарынга болгаш учетка алырынга дузалыг болур деп яамының сайыды Роман Кажин-оол санап турар. Тываның энергетика ажыл-агыйын сайзырадырының оруктарын болгаш модельдерин хевирлээринге программа үндезин документ боол, республиканың бүгү экономиказының хөгжүлдезинге ужур-дузалыг боор.

Тывага 300 МВт күчүлүг модульдуг чылыг-энергетика төвүн тудар дээн Тыва Республиканың Чазааның эгелээшкинин база Е4 компаниялар бөлүү дыка сонуургап турар.

«Сибирьниң энергетика эртем-техниктиг төвү»-биле чергелештир «Е4-СибКОТЭС» компания база Кызылга ийи дугаар чылыг-энергия станциязын тударын болгаш аңаа бодунуң киржилгезин шинчилеп көөрү-биле специалистерин республикаже чоруткан.

ТР-ниң албан-езузунуң сайтызындан.

Кадээниң ажыл-ишчизи

ХООЧУН МАЛЧЫН — ХҮНДҮЛҮГ КЫРГАН-АВА

Чечек Иргит малчын өг-бүлеге төрүттүнген, өскен болгаш мал ажылынга ынак, бергелерге торулбас эрес, кежээ кыс болган. Бай-Тайганың «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак сүт-бараан фермазынга 1959 чылда ол саанчылап кирип алган.

Ажыл-ишчи, тура-соруктуг комсомолчу эш-өөрү-биле кады бир демниг кызымак, шудургу ажылдап турган, ферманы чүгле Бай-Тайга кожуунның эвес, республиканың эки көргүзүглүг коллективтериниң одуруунга киирген. Ону дараазында чижектер долузу-биле бадыткаар. 1980 чылда ферма күрүнеге 406 тонна сүттү садар сорулгалыг турган, 40 тонналы ажыр күүсеткен. Бир саар инекке онааштыр 1800 литр сүттү саап алган. Саанчылар Роза, Александра Билчей угбашкылар, Караш Сагды, Чечек Иргит, Мандыт Ыыра болгаш өскелер-даа сүт саалдазын көвүдеткеш, чарыштың тиилекчилери болуп келгеннер.

Чечек Салчаковна 1980 чылда бир саар инекке онааштыр ийи муң литр сүттү саггаш, мөөрейге тиилээн. Саанчы — Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижииниң, Ленинчи юбилей, «Күш-ажылдың хоочуну», «Бай-Тайга кожууннуң тургустунганындан бээр 70 чылы» медальдарның болгаш өске-даа шаңналдарның эдилекчизи.

Чечек Салчаковнаның өөнүң ээзи, уругларының ынак ачазы Дуун-оол Иргит (бистиң аравыста ам чок) чаш бызааларны доруктуруп өстүрер, ажаар, чемгерер талазы-биле арга-дуржулгазы улуг, ажыл-агыйжы, хөй-ниитичи кижи чораан.

Дуржулгалыг малчын Чечек Иргит.

Ол чылдың-на бызааларының баш санын менди доруктургаш, ферманың инектериниң баш санын өстүреринге улуг үлүүн киирип чораан. Ооң күш-ажылын Тываның Чазаа бедии-биле үнелеп көргеш, ССРЭ-ниң «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаан.

Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының коллективиниң чедиишкиннерин барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Хүндүлел бижии, СЭКП Тыва обкомунуң, республиканың Сайыттар Чөвүлелиниң, облпрофчөвүлелиниң болгаш комсомол обкомунуң дипломнары, ВЛКСМ Төп Комитединиң вымпелдери-биле шаңнаан.

Совет Эвилелинге 1991 чылдың август болуушкуннарының соонда СЭКП ажыл-чорудулгазын соксаткаш, күчүлүг ССРЭ хенертен буурап дүшкен. 1992 чылдан бээр Россияның, ооң иштинде Тываның ниитилел-политиктиг тургузуунга, социал-экономиктиг хөгжүлдезинге мурнукузундан сыр өске демократтыг чаартылгалар эгелээн. Ооң-биле чергелештир Тываның кодээ ажыл-агыйы бергелерге таварышкан. Аъш-чем болгаш үлетпүр барааннары шуут ховартаан, өртектери хемчээл чок улгаткан, акша чедишпестээн. Шак мындыг үеде Россия рынок экономиказынче шилчииириниң чаартырын боттандырарынче киргеш, чогумчалыг ажылдап шыдаваан бүдүрүлгелер, организациялар хоозураан. Ол-ла үеде Ээр-Хавак фермазының коллективи малдың баш санын өстүрер, бүдүрүкчүлүүн бедидер, инектерни чиир чем-биле хандырар, ажылчыннар амыдыраар акша-төгерик ажылдап алыр талазы-биле аргашинээ чок апарганындан буурап дүшкен.

Дүшкен ферманың ажылчыннары боттары амыдырап-чурттаары-биле хуузунда дузалал ажыл-агыйын удуртуп алгаш, ону хөгжүдеринче кичээнгейин угландырган. Чечек Иргиттиң өг-бүлези эрес, кежээ улус болгаш баштайгы чылдарында он баш безин четпес ангор өшкүлерни азырап, малының баш санын өстүрери-биле чогуур хемчеглерни алган.

Тыва Республиканың Чазаа сөөлгү чылдарда малдың баш санын өстүрер база уксаазын экижидер, бүдүрүлгени бедидер талазы-биле малчыннар ортузунга мөөрейни чарлаан. Түңнелдерин малчыннар Наадымында мурнакчыларны шаңнап-мактап турар апарган. Бо мөөрейге Чечек Салчаковна идепкейлиг киржип эгелээниниң түңнелинде ооң шээр малының баш саны беш чүс баш чедир өскен. Инек, чылгы малы

> Бежен ажыг чылдарның дургузунда м...
> чыннап келген мурнакчы ишчи мал ажыл...
> хөгжүдер чымыштыг ажылга үлүүн киир...
> ажылдап чоруурунга ажы-төлү, уйнукт...
> ры, кожууннуң удуртукчулары чоргаар...
> нып чоруур.

база бар. Ол чүгле Ээр-Хавак сумузунда эвес, Бай-Тайга кожуунда хөй малды өстүрүп турар малчыннарның бирээзи апарган. Эрткен чылын малының чаш төлүн, малының баш санын менди камгалап алгаш, сумунуң мурнакчыларының санынга кирген.

Дуржулгалыг кижи болгаш Чечек Салчаковна бо чылгы кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенген. Малынга четчир санныг шынарлыг сигенни белеткээш, сөөртүп алган. Малдарының кададын, суггарылгазын, чемгерилгезин үргүлчү негелде езугаа...

чорудар. Ынчангаш малын... саны онча-менди, хүр кы... рар.

Чечек Салчаковна – өө... зи-биле беш кысты, үш оол... рүп кижизиткен буянныг ... беш уйнуктарның кырган... Ажы-төлү дээди болгаш о... өөредилге черлеринге ... эмчи, тудугжу болгаш өө... тускай мергежилдерни ... алганнар. Олар республ... улус ажыл-агыйының янз... адырларын хөгжүдеринге ... киирип чоруурлар. Азиан... Чодураа — Кызылда респ... эмнелгезинде эмчи сестр... Анжела — Ак-Довуракты... школазында башкы, Чоду... кончуг шевер тудугжу, Чой... — Тээлиде хлеб быжыры...

Оолдары Мерген, Сылдыс... Аржаан — ада-иезин са... малчыннар. Буянныг ава те... ажы-төлүнге чоргаарланы... руур.

Чечек Салчаковна Иргит... чылдың төнчүзүнде 70 хар... Бежен ажыг чылдарның д... зунда малчыннап келген му... чы ишчи мал ажылын хөг... чымыштыг ажылга үлүүн ки... ажылдап чоруурунга ажы... уйнуктары, кожууннуң удур... лары чоргаарланып чоруур.

Таан-оол ХЕР...

МЕШКЕН-ХӨЛДҮҢ ЧАЖЫТТАРЫ

Мешкен-Хөл дээрге долгандыр даглар бүзээлээн, суу дусталчак, кужурланчак, кыдыын дургаар кулузун каастай үнген, адаанда кештинмес малгаштыг хөл чүве деп олурганын Хөл сумузунуң чурттакчызы, Хомду дайынының киржикчизи Доспур Салчак (ол 102 харлыында мөчээн) чугаалап олурар чүве.

Шынап-ла, малчыннар ол дустуг кужурну аалының чоогунга эккеп алгаш, малынга чылгадыр чораан. Чүге дизе хөл чоогунче ханы мал одарладырын хоруп турган. Шаанда кожактыг бызаалар хөл ойбаанче киргеш, Тээли чоогунда бичежек хөлчүгештерден үнүп келген дугайында тоолчургу чугаа база бар.

Хөлче агып кирип чыдар кара сугну Балыктыг-Суг дээр. Ол кара сугнуң үнген дөзү, бурунгуларныы-биле алырга, чер адааның күштүг частыышкынындан тывылган деп төөгү чугаа бар. Суг чылыг болгаш дусталчак болганындан ында байлаңнар, безерек балыктар эндерик. Чамдыкта хөл чалгааш, балыктарны эрикче үндүр чалгыптарга, оларны черлик хаваннар амырап чыып чиир.

Хөл сумузунуң даргазынга муңчу малчыннарның бирээзи Кудуруктай Чүдекеевич ажылдап турган, хөй-ле ажыктыг чүүлдерни кылдырган. Мешкен-Хөлдү долгандыр мал одарладыр черлер хөй. Ол девискээрге тараа культураларын өстүрер дээш, даглар одурту арыктарны араттарның күжү-биле кастырып, дозуг-моондактарның изи ам-даа бар болуп турар. Ол девискээрниң шынааларындан багай эвес дүжүттү ажаап ап турган. Талдыг-Адырның Дескелдирек дааанда одурту каскан арыктан суг бадыргаш, Калбак-Тейни одурту, Улуг-Ооругнуң арга-арыг эдектеринге чедир тарааны өстүрүп, сигенни белеткеп ап турган.

Хоочун өгбелерниң арга-сүмезин амыдыралга боттандырар болза, хөлдүң кыдыынга азырал касты, дагааны, индюкту азырап өстүргеш, ооң эъдин чонга, аржаан «Шивилигниң» дыштаныкчыларынга чоп садып-саарып болба-

> Дыштаныкчылар болгаш туристерниң кол негелдези — Тээли–Бай-Тал–Шивилиг оруктарының байдалын экижидип, аргышкан чонга эптиг байдалды тургузары. Шивилигже баар орукту экижидери — турисчи кокпаларның сайзыралын деткииириниң бир аргазы.

зыл. Хөлде карас, мезил болгаш өске-даа балыктар өзүп турар, оларны көвүдедир өстүрүп-даа болурунуң аргазы бар.

Ол ышкаш ол девискээр чылгы мал өстүреринге кончуг таарымчалыг. Малчын Хертек Төре-Мөңге белерни саап, кумыс, хойтпак, ааржы аймаан «Шивилиг» аржаанынга садып-даа турду. Ону сонуургап, садып ижер улус база хөй боор чорду. Амгы үеде Бай-Талда чылгы малдың сүдүн болбаазырадыр талазы-биле биче цех ажыдып алыр күзелдиг аныяктарның саны эвээш эвес.

Мешкен-Хөл девискээринге турисчи турлаг (база) тургузуп, чайгы үеде агаарлап, хемелээр болгаш дыштаныр черлерни кылып база болур. Оон аңгыда ол девискээрде төөгүнүң эгээртинмес тураскаалдары кижи көжээлер, түрк, уйгур, кыргыс үелериниң базырыктары база хөй. Уран-шевер мастерлерниң тудугга ажыглаар чараш даштары Мешкен-Хөлдүң дагларында чаштып чыдар.

Чайын Мешкен-Хөлдүң девискээринге «Шивилиг» аржаанының дыштаныкчылары бо-ла келирлер. Ооң чараш бойдус-чурумалын магадап, хөлдүң кыдыынга дыштанып-даа турарлар. Дыштаныкчылар болгаш туристерниң кол негелдези — Тээли–Бай-Тал–Шивилиг оруктарының байдалын экижидип, аргышкан чонга эптиг байдалды тургузары. Шивилигже баар орукту экижидери — турисчи кокпаларның сайзыралын деткииириниң бир аргазы. Кожуун даргалары орук айтырыын кожуун-даа, республика-даа хуралдарынга чаңгыс эвес удаа тургускан. Депутаттар, даргалар оруктуң байдалын экижидерин аазап-аазап, ам бо хүнге чедир ам-даа сураг, оруктуң байдалы чыл келген тудум нарыыдап барла чыдар. Бай-Тал суурнуң чурттакчылары орукту кылып эгелээр боор дээрзин улуг бүзүрел-биле манап турар.

Бараат ДЕЛЕГ-ООЛ.

Бай-Тал суур.

Кадык камгалалы

БИЛИП АЛЫРЫ АРТЫК ЭВЕ...

Сактып алыңар! Аныяк ие кезээде деткимче хереглээр, эң ылаңгыя ооң чаш төлү-биле чеде бээр өг-бүлезиниң хайгаарал, дузазы чугула.

Бо таварылгада чаш кижи болдунар-ла шаа-биле хөй үени иезиниң чанынга эртер, ооң эмиг сүдү-биле үргүлчү чемгертинер. Баштайгы хүннери эң берге: чаш төл чаа байдалга ижигерде үргүлчү ыглаар, өг-бүле кежигүннерин дүвүредир дээрзин утпаңар. Эң кол чүве – ооң эмигден чемненири бичии чаштың эът-хан тыртып, мага-бот талазы-биле өзүп быжыгарынга чугула үе-чада-дыр. Чаш төл дүне-даа эмиг эмер, чогум ол үеде иениң эмиинге хөй сүт чыглыр. Ооң удуур кавайы иениң удуур оруну-биле кожа, чыпшыр салдынган турар, ону ап эмзирери эптиг. Ынчангаш силерниң дузаңар иеге, чашка-даа бир дөмей херектиг. Оларның хептерин, чөргээн чуп, базып, уруг чемгерер иеге хоолу, сүүзүннүг чемни белеткээр үлүг силерге онаажыр, а ие чүгле чаш төлү-биле ажаанзыраарынга өйлежир. Силерниң хүн, шак бүгүдеги дузаңардан ие дүрген сегип дыңзыыр, ооң уйгу-дыжы магадылаттынар. Төптен үндүр бижиткен ие-чаштың бажың девискээринге агаарлап, селгүүстээри чемге хөөнну экижидер, нерв системазын оожуктурар, арыг агаар соонда уйгу-дыш эки ханар, иеге, чашка-даа алгы-кышкы, ыыт-шимээн, дааш, оваарымча чок шимчээшкиннер бир дөмей хоралыг. Кежээ, өг-бүле шупту чыглып келгенде, хүндүс к... шылаан чаш ыглаган болур. ... дузалажыңар. Чаш төлдү хол... чайгап, өпейлеңер, эмзири... уйгу-дыштан бериңер.

Эргим ада, кырган-ава, ... ган-ачалар! Иеге дузалажып ... иениң эмиг сүдүн база саа... дып, чашка камнап берген... ол болур. Ол 5-6 айлыынга ч... эмиг сүдүнден өске, канды... чем хереглевес, аңаа эми... хей-соска эмзирбеңер, ылан... куруг пустышка ону ымзанды... кылыктандырар, кедерезе, ... эмииннден хөөнзүреп, ойтала... лур.

Бодуңарның чаш төлү... азы ажы-төлдериңерниң чаш ... төлүнге 2 хар четкиже азы ... даа ыңай үеде иениң эмиг сү... эмзирерин сүмелеп тур бис. ... дээрге оларның кадыкшыл... кедир үедеги амыдыралынга ... идегелдиг магадылал-дыр. Си... бүгүдеге чедимчени күзевиш... эмиг эмер чаш ажы-төлүңерге ... хөөнну хайырлаңар деп йөр... тур бис!

Наталья КОНГА...

«Уругларга чаагай сеткил... эмнелгези» камгалал төвү... акушери.

Бистиң башкывыс

Бистиң хүндүлүг хоочун, ажылкежээ, тура-соруктуг башкывыс Донгур-оол Конзай-оолович Ховалыгның 2013 чылдың марттың 5-те 65 харлаан юбилейи болур. ...чылда Сүт-Хөл районнуң Ак-Довурак хоорайже көжүп келгеш, ...тура ордузунга бичии чаш... «Детство» деп ансамбль... Р-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Оюмаа Сенгиевна ...-биле үндезилеп тургускаш, ...чедиишкиннерни чедип ал... 1979 чылда Кызыл-Ма... ...тың уругларның уран чүүл ...зынга баян башкызы бооп ...аан, 1988-1998 чылдарда Ак... ...актың уран чүүл школазынга ...орлап чораан. Ак-Довурак ...да башкы училищези 1990 ...Чамъян Быйымбаевич Он... ...удуртулгазы-биле ажыттыбилек, Донгур-оол Конзай... ...ниң музыка салбырынга ...ар кылдыр чалаан турган. ...чылдың дургузунда ажыл... ...үезинде хөй санныг сур... ...доозуп, амыдыралдың ак ...кирип, холга алган шын... ...рын бадыткап, чоннуң хүн... ...чаалап алган, эки диртип ...чоруурлар хөй. Ынчангаш ...ныг башкывыска доозук... ...оргаарланып чоруур бис. ...училищезинге бистерни ...болгаш практика кезээнге ...билиглерни берип чораан ...рывыс хөй. Олар кым... ...ээрге: Д.К. Ховалыг, Р.А. ...Х. Монгуш, Ч.Э. Кыргыс, ...үгет, О.М. Ооржак, М.Б. ...С. Булавко база оон-даа ...аа.

«Тыва Республиканың Культуразының алдарлыг ажылдакчызы» деп атка төлептиг болган. Башкывыс бистерге амыдыралга ажыктыг сүмелерни үргүлчү кадып, ажылагыйга үлегерлиг башкылар болурун чагып-сургаан. Ак-Довурактың башкы училищезиниң 1998 чылда музыка салбырының доозукчуларын чедиишкиннег дооскаш, шупту эки ажылдап, ясли-садтарда бичии чаштарны база школаларда өөреникчилерни музыкага ынак болурун өөредип кижизидип чоруур бис.

Башкывыс ажылдап чораан үелеринде «Кнопочки баянные» деп ансамбльды бистиң-биле кады тургускан. Ансамбльдиң ыраажызы Чойганмаа Хереловна Монгуш бо хүннерге чедир уран чүүлдүң кандыг-даа көрүлделеринге киржип, ыңаргыя улуг назылыг кижилерниң сагыш-сеткилинге ырлар артып каар кылдыр күүседип чоруур бистиң ансамбльдиң репертуарында орус болгаш тыва композиторларның чогааткан аялгалары, ырлары хөй. 2012 чылдың күзүнүнде октябрь айда Туран хоорайга болуп эрткен республика чергелиг «Играй, гармонь!» деп мөөрейге киришкеш, ийиги чергениң лауреазы деп атка төлептиг болдувус.

...ывыс Донгур-оол Конзай... «Баян» клазынга бөгү... ...да ажылдап эрткен ар... ...газын биске дамчыдып, ...билиг-биле чепсегләэн. ...хүлээлгезин ак сеткил... ...үседип, кожуун болгаш ...а чергелиг уран чүүл ...дарынга удаа-дараа ...ре-түннелдиг ажылдааш,

Барыын кожууннуң сайзыралынга бодунуң эгээртинмес ачы-хавыязын киириштирген, үлегерлиг хоочун башкывыс Донгур-оол Конзай-оолович Ховалыгны «Шын» солуннуң арыннарынга чырыдып бижиивестиң аргазы чок.

Донгур-оол Конзай-оолович Ховалыг – чүгле күрүнеге шынчы болгаш ак сеткилдии-биле ажылдап чораан эвес, өг-бүлезиниң бөжыг чөленгиижи, улуг-бичии төрелдериниң аразында улуг дузалакчы. Өөнүң ишти Ирина Седеновна Ховалыг — Барыын-Хемчик кожууннуң санэпиднадзорунда улуг эмчиниң оралакчызы болуп ажылдап чоруур. Улуг оглу Аян Донгуроолович Ховалыг – амгы үеде Кызыл хоорайда «Олимпийжи курлавыр техникумунда» эки диртип, чонунуң мурнунда үлегерлиг башкы болуп ажылдап чоруур 3 ажы-төлдүң ынак ачазы. Уруу Айлаана Донгур-ооловна Бойбу — амгы үеде Кызыл хоорайда дерматовенерология клиниказының удуртукчу эмчизи болуп ажылдап чоруур, өг-бүлезинде 2 ажы-төлүнүң ынак авазы.

Хүндүткелдиг башкывыстың сеткили биче, дузааргак кижи. Ынчангаш 65 харлаан юбилейи таварыштыр бистер Донгур-оол Конзай-ооловичиге өг-бүлезинге улуг аас-кежикти, бөжыг кадыкшылды күзевишаан, дараазында одуруглары бараалгаттывыс.

Таныывазым башкыга
Коридорга душкан мен.
«Баян ойнаар сен бе?» — дээн,
«Бичии ойнаар мен» — дидим.
Оон бээр ол башкымны
Онзазынар апардым.
Баян ойнап өөредирге
Бар шаам-биле ойнадым.
Ам бир болур кичээлге
Башкымны мен көрзүмзе.
Башкымның ол айтырыын
Ам бир катап дыңназа.

Доостурган өөреникчизи Аяна МАЙН-ТАРААЕВНА, Кызыл-Мажалыктың уран чүүл школазының баян башкызы.

Чылыг сөстер-биле

Энерел сеткилдиг чондан дилег

Бистиң коллегавыс, «Тыва» КТРК-ның корреспондентизи Альберт Алдын-оолга чондан деткимче дузаны кадарын дилеп тур бис. Ооң 1 хар 3 айлыг оглу Алдар төрүмелинден кызыл-өөжү муңгаш төрүттүнген (атрезия пищевода). Чаш оол аарыгны тиилеп аары-биле маадырлыг чоруун көргүскен. Алдар 8 айлыынга чедир Кызыл, Красноярск болгаш Москвага 5 нарын кезиишкиннерни шыдап эртип алган. Аарыг нарын турган болгаш ону чада аайы-биле бичиилеп эмнээр. Хей-аъды бедик, орлан-шоваа, эрес оолга Москвага эмнээшкинин ам-даа уламчылаары-биле эриг баарлыг кижилерден материалдыг дузаны кадарын диледивис.

Ачы-дуза көргүзер дээн энерел сеткилдиг чон база албан черлери дараазында агар саннарже акша-биле дузаламчыны шилчидип болур:

Россияның Ажаалга банкызы. (Сбербанк России)
Альберт Алдын-оол.
Агар саннар: 5469 3100 1041 0757 азы 40817810965000009665.

Онза байдалдарны соксаткан

Тус чер девискээр чергелиг онза байдалды чарлаарының дугайында доктаалды Тываның Чазаа күш чок болдурган. Ол документ езугаар, онза байдалды кииргенинге чылдагаан болган 2012 чылдың декабрь 20-де Чеди-Хөл кожууннуң Хову-Аксы суурнуң одалга төвүнге болган озал-ондактың уржуктарын чайлатканы-биле 2013 чылдың март 2-ден онза байдалдарны соксаткан.

ТР-ниң албан-езузунуң сайтызындан.

Чылдар болгаш кижилер

БАШТАЙГЫ ЭМЧИЛЕРНИҢ БИРЭЭЗИ

2013 чылдың январь 30-де Серенмаа Чамзырыновна Саая 100 харлаар турган.

Тываның 90 чыл болган юбилейинде бистиң ававыстың аарыг уруглар хүлээп ап турган чуруун Московская кудумчузунга көзүлдүр аскан турган. Ол тыва чонну эмнеп эгелээн баштайгы эмчилерниң бирээзи.

1935 чылда ававыс Т.Н. Торжу, Доржу Сарыг-Тараа, Хуураапан, Чыртакай суглар-биле кады Москваның төп эмчи техникумун дооскаш, Туранның эмнелгезинге эргелекчилеп ажылдап эгелээн. 1935-1945 чылдарда эмчилерни ыраккы кожууннарже чорудуп турган. Чамдык суурларга баарга (Самагалдай, Тере-Хөл, Чаа-Хөл, Баян-Кол) эмнелге оран-савалары чок болур. Ынчангаш эмчилер эмнээр бажыңнарның боттары тудуп алыр ужурга таварышкан турган. Боду фельдшер-акушер мергежилдиг турбуже, эмчилерниң чедишпес болганындан ниити аарыглар эмчизи болуп ажылдап турган. Ол үеде чон мал-маганын азырап, хуу ажыл-агыйлыг чайлаг-кыштагга чурттап чораан. Машина-балгат турган эвес, эмчи кижи ырак-узак хонаштарга херээженнер божудар, бергедеп аараан кижи бар деп чалалга кээрге, бодунуң чаш төлүн, өөнүң ээзи-биле бажыңынга кааккаш, чоруптар. Ававыс Тес-Хем, Тере-Хөл, Бай-Тайга дээш, Тываның кандыг булуңнарынга четпээн дээрил! Ажылдап чораан черлеринге чоннуң хүндүткелин чаалап ап, бодунуң билиин бар-ла шаа-биле ажылгап чораан.

Серенмаа Саая — 1938 чылда ТАР-ның ордени-биле шаңнаткан эң баштайгы эмчилерниң бирээзи. Ол – «Күш-ажылдың хоочуну» деп медальдың эдилекчизи. Ававыстың чуруктарын республика чыыштарынга база юбилейлиг хуралдарга делгеп, чонга көргүзүп турары өөрүнчүг. «20-ги чүс чылдың шылгараңгай кижилери», «Тыва дептер» деп номнарда оон чуруктары кирген. А эрткен чүс чылдың мурнакчы кижилериниң санында ававыстың ады кирбейн барганы хомуданчыг.

Бистиң ававыс Серенмаа Саая 5 уруг-дарыгны өстүрүп кижизидип, эртем-билигге чедирип каан. Олар Тываның ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдааш, амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада. Ававыс Серенмаа Чамзырыновна Эъжим чурттуг Адыг-Түлүштерден укталып үнген. Ол Тываның төрээнүнге база бир онзагай кижи болуп артар.

Светлана СААЯ.

Спорт болгаш аныяктар

ДЕЛЕГЕЙНИҢ БИРГИ ЧЕРИ ДЭЭШ ...

...мбога 1995-1997 чылдарда... ...лээди оолдар аразын... ...ропа база делегейниң ...чери дээш маргылдаа... ...киржир эргени чаалап ...-биле Россияның ши... ...маргылдаазы Рязань ...йга болуп эрткен.

...лдаага 7 федералдыг ...42 регионндан база Мос... ...т-Петербург хоорайлар... ...у 360 мөге хүрешкен. ...спубликадан маргылдаа... ...и-биле Сосновка орту... ...азының 11-ги классчы... ...мир Куулар, Кызылдың ...мак школазының 11-ги ...Айдыс Шаравии, Тыва... ...е университединиң күш... ...болгаш спорт факуль... ...курузунуң студентизи ...ар олар тренер-башкы ...и Ондарның удуртулга... ...раанар.

...мир Куулар 56 кг деңзи... ...р аразынга ийи салыг... ...Шаравии 65 кг деңзи... ...р аразынга үш салыгны ...эрткеннер. Саян Ондар ...лазындан эки хүрешти ...Баштайгы бирги салыг... ...нбург хоорайның мөгези ...овту 8-5 санга ойнаан. ..., үшкү, дөрткү ужура... ...н 12 биле 0 кылдыр сан ...е арыг тиилелгерни ...нда мөгелерни ойнаан: Кабардин-Балкариядан Астемир Кибишев, Хабаровск хоорайдан Владислав Замороцкий, Ана хоорайдан Александр Кисидин. Дараазында бешки салыгда Саратов хоорайдан Александр Санковту 8-0 кылдыр ойнаан. Алдыгы салыгда 3 биле 0 кылдыр Саратов хоорайдан Михаил Стройковту, чедиги салыгда кончуг кажар арга ажыглап хүрежир Кемерово хоорайдан Илья Павленкону 2-1 кылдыр ойнаан. Бирги чер дээш Саянга удур Константин Удов шуут үнмейн барган. Бо мөге эрткен чылын Россия маргылдаазынга Саянга холун шөе тырттырган болгаш бо удаада сезиг ап шуут хүрешпейн барды.

Саян Ондарның өг-бүлезинге хамаарыштыр алыр болза, ол ийи оол дуңмалыг. Ада-иези Сүт-Хөл кожууннуң Суг-Аксында чурттап, ында школада ажылдап чоруурлар. Саянның спортчу чедиишкиннери: 2011 чылда самбо хүрешке элээди оолдар аразынга маргылдааның тиилекчизи, дзюдога 2010 чылда 3-кү черни ээлээн. Европаның бирги черинге шилилге маргылдаага бешки черни алган. Саян – тыва хүрешке республика маргылдааларындан черле чыда калбас, шаңналдыг черлерни ээлеп, кончуг дүрген чараш хүрежи-биле көрүкчүлерниң сонуургалын хаара тудуп чоруур мөге.

Россияның элээди оолдарының улуг тренери башкы Ролан Михайлович Болотский Саянны чараш хүрежи дээш мактап база тренер-башкы Хеймер-оол Ондарны эки мөгени белеткээни дээш коллегиязының мурнундан дипломну тыпсып байыр чедирген. Хеймер-оол Чадамбаевич Ондар – Тыва Республиканың Өөредилге яамызының элээди уругларның спорт школазында дзюдо, самбо хүрештериниң башкызы. Башкы өөреникчизи Саян-биле делегейниң бирги чери дээш маргылдаага тускай белеткелди эрткеш, оон Россияның чыыңды командазы-биле бүгү Россия чергелиг маргылдаага сентябрь айда киржиптер.

Саян Ондар Казань хоорайга болур бүгү делегей студентилериниң универсиадазынга киржир дээш апрель айда дзюдога шилилге маргылдаага киржир. Оон делегейниң самбога бирги чери дээш маргылдаага октябрь айның 13-14 хүннеринде Грецияның Солоники хоорайга хүрежир. Бистиң республиканың мөгелери самбо хүрешке сөөлгү 2-3 чылдарда улуг чедиишкиннерни чедип ап турарлар. Аңаа чергелештир бистиң республиканың Иштики херектер яамызы боттарының янзы-бүрү адырларынга самбо хүреш сайзырадыры-биле удавас 12 командалар аразынга чемпионатты эрттирер.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

Өөредилге

ЧАА ЭГЕЛЭЭШКИН БОЛГАШ БАЗЫМ

Өөредилге адырында федералдыг күрүнениң чаа өөредилге чаңгыс аайлаан негелделерин шиңгээдип эгелээни чаа эгелээшкин болгаш бурунгаар базым деп санаар мен. Чаа арга-хевирлерни, чаартылгаларны ажыглаары биске, башкыларга, ажылдаарынга улуг деткимчелиг-даа, солун-даа. Өөреникчилер база кичээлдерге сонуургалдыг болуп, төлевилел ажылдарын кылып чорудуп турар.

Федералдыг күрүнениң чаа өөредилге чаңгыс аайлаан негелделериниң программазында класстан дашкаар өөредир неделяда 10 шактыг бөлүк бар. Бистиң школавыста «Чонар-даш өрээли» деп төлевилелди камгалап алганындан бээр хөй чылдар эрткен. Ол чылдан чылче улам сайзырап хөгжүп турар. Чонар-даш бөлүүнде хаара туттунган өөреникчилерниң саны хөй. Оон аңгыда «Аныяк ногаажылар» деп бөлгүмде 2-ги класстан эгелеп өөреникчилер улуг сонуургал-биле барып турар. Өөредилге программазының эртем аайы-биле дараазында бөлгүмнер ажылдап турар: математика, орус дыл, информатика. База ол ышкаш уруглар боттарының сонуургалдарының аайы-биле шыдыраа, «хуулгазын бийир», «шевер холдар» база танцы бөлүктеринче тус-тузунда хаара туттунган. Бөлгүмнерни удуртуп турар башкылар тускай дооскан эртемниг. Уруглар улгаткан тудум, сонуургалы-биле өске бөлгүмнерже база кирип ап турар.

Уругларның хөй талалыг сонуургалдарын, салым-чаяанын тодарадыры-биле башкылар чогуур ужурлуг ажыл-чорудулганы чорудуп турар. Үстүнде кирген бөлгүмнер өөреникчилерниң амыдыралынга, мөзү-бүдүштүг шынарларның хевирлеттинеринге, чогаадыкчы, тургузукчу, шинчилекчи тура-соруун, өөредилгеге сонуургалын сайзырадырынга кончуг чугула.

Амгы шагның аныяк-өскенин эскерип турарга, күш-ажылга чаңчыкпаан, ажыл-агый кылырынга сунду чок. Оларның келир үези ада-иеден, башкылардан хамааржыр. Оларны күш-ажылга өөретпес болза, олар оон шаа барып, боттары бергелерге таваржыр. Ол бүгүнү болдурбас деп бодаар болзувусса, ада-ие бүрүзү ажы-төлүнүң сонуургалының аайы-биле бир-ле бөлгүмче киирип каар болза эки. Уруг бүрүзүнүң салым-чаяанын илередип тывары чугула. Чүге дизе ол аңаа келир үеде кандыг мергежилди шилип алырынга улуг дуза боор болурунуң магадылалы бар.

Ынчангаш ада-иелерге, кожуун-сумуларда башкыларга «Суурувус, кожуунувустуң аныяк салгалын канчаар шынарлыг билиг-биле чепсеглендирерин база оларны канчаар углап-баштап каар болзувусса экил?» деп сорулганы салгаш, класстан дашкаар бөлгүмнерни, ажыл-чорудулганы чөптүг чорудары чугула. Чижээлээрге, бистиң суурувуста мал-маган өстүрүп турар улус хөй. А тараа, ногаа аймаа өстүрүп, туризмни сайзырадыры-биле бизнес-план тургузуп өөредир тускай мергежилдиг кижи негеттинер. Ону чүге школадан эгелеп болбас деп. Школаларга база планнарны тургускаш, өөреникчилерни база тускай специалистер белеткеп өөредир болза, кандыг ирги деп айтырыгны көдүрүп тур мен.

Лариса САГААН-ООЛ,
эге класс башкызы.
Чаа-Хөл кожуун,
Чаа-Хөл суур.

Тыва – төөгүнүң арынна…

«СОҢГУ-БАРЫЫН МООЛДУҢ ОЧЕРКТЕРИ»

(Үнгениңден бээр 130 чыл болганынга)

«ШЫН» солун республиканың чедери берге, ырак-узак суурларда, ылаңгыя малчын коданнарда чурттап чоруур номчукчуларынга номнар дугайында солун медээлерни берип турарын чүүлдүг деп көрүп тур мен. Бодумнуң төрээн суурумда малчын төрелдеримге ында-хаая чеде бергеш, оларның тыва солуннарны аажок манап, чедип кээрге, чаңгыс-даа чүүл арттырбайн, харамдыгып номчууруп көргеш, магадаар чордум.

«Шын» солуннуң ырак кожууннарда доктаамал номчукчуларынга Тыва дугайында эң-не ховар шинчилел ажылын кылгаш, 1883 чылда Петербург хоорайга «Очерки Северо-Западной Монголии: Результаты путешествия, исполненного в 1979 году по поручению Императорского Русского Географического Общества членом-сотрудником Г.Н. Потаниным» деп ат-биле үндүрген эртемден дугайында медээ берикседим. Ном чырыкче (4 улуг кезектиг) үнгенден бээр 130 чыл чеде берген, ынчалза-даа (Даг-Алтайның 2005 чылда боттарының шыдалдыг кижилериниң киржилгези-биле үндүрүп алган сөөлгү IV кезээн санаваска) долузу-биле бо хүннерге чедир катап парлаттынмаан. Тыва чоннуң төөгүзүн, амыдыралын, аас чогаалын, аажы-чаңын, шажын-чүдүлгезин XIX векте шинчилеп бижээш, салгалдарга арттырып каан автор Николай Григорьевич Потанин – амыдыралдың аар-берге кокпаларын бодунуң шыдамык чоруу-биле ажып эрткен аян-чорукчу, этнограф-эртемден, аас чогаал чыыкчызы.

Аныяк чылдарында Петербургка өөренип тургаш, Томск хоорайдан келген Н.М. Ядринцев-биле чоок таныжып «Областничество» аттыг бөлүк тургузуп, аңаа Сибирь дугайында элээн чидиг айтырыглар көдүрүп тургаш, буруудаттырып, хоругдаттырып-даа турган. Ол үеде (1860) бөлгүм кежигүннери «Чүге Сибирь Россияның янзы-бүрү булуңнарындан херектеннер шөлүүр чер болу берди, Сибирьниң кайгамчыктыг казымал байлаа – алдын-мөңгүнү, өлүк-кежи, аңмеңи болгаш балык-кужу күчүтеннерниң кээргел чок үптээр хууда байлаа болу берди? Бедик культуралыг боор хөгжүүрүнге дузалыг ном-сеткүүл парлаар черлер, университеттер, библиотекалар ышкаш чугула чүүлдерже акшаландырыышкын чүге болдунмайн турарыл? Сибирьде интеллигенция чүге чогул» деп айтырыгларны көдүрүп турган.

Петропавловск шивээзинден Н.Г. Потанин башкызы П.П. Семенов-Тяншанскийниң (Алтайже экспедицияга натуралист боор киришкеш таныжып алганы) дузазы-биле хосталып үнер. Петербург университединиң эжиин хоругдал соонда Потанинниң ажыдар эргези казыттынып, оон эгелээш ол бодунуң амыдыралын Томск хоорай-биле сырый холбап, Сибирь болгаш Азия дугайында материалдарын парладып, элээн билдингир болу бээр.

XIX вектиң 60 чылдарында Томск культура талазы-биле Сибирьниң эң-не сайзыраңгай хоорайы кылдыр санаттынып, баштай ажыттынган библиотекалыг, ном парлаар типографиялыг (Макушин алышкыларның тургузуп кааны) солун-сеткүүлдүг, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп аптар. Боттарының эртемниг кижилери көвүдеп, амыдырал чоорту чалгааранчыг эвес байдалче шилчиир. Ол бүгү чамдык черлерниң адааргалын хайныктырып, чараш эвес багай чугаа тарадып, байдалды баксырадыр.

1867 чылда Н.Г. Потанинни «Сибирьни Россиядан хостааш, Каттышкан Штаттар ышкаш тускай республика кылыксап турар» деп нүгүл-биле тудуп хоругдаар. Үш чылда хоругдаткаш, «сепаратист бөлүктүң удуртукчузу» кылгаш, баштай адып боолаар, ооң соонда 15 чылда, сөөлүнде 5 чылга чедир хосталгазын казыыр кылдыр шииткел үндүрер. 1868 чылдың май айда Николай Григорьевичини улуг чагыга ийи холун өрү кылдыр хүлээш, чон мурнунга элээн үе дургузунда тудуп база турган.

Келир үеге идегелин чидирип, хамааты шииткелдиң бужар чагызынга хертирип куду көрдүрген, чөптүг эвес дошкун шииткелдиң түңнелинде, 33 харлыг Потанин өске чуртче шөлүдүп, амыдыралының баштайгы нарын шылгалдазынга ынчаар таваржыр.

Николай Григорьевич шөлүлгеге тургаш, хүн демдеглелдерин кылып, чоок эштери-биле чагаалажып, эртемге хамаарышкан ажылдарын уламчылаар. 1874 чылда Потанин келдерелге таваржып хосталгаш, урянхайлар чуртунче экспедициялыг чоруксаан күзелин илередип, Орус географтыг ниитилелче чагаа бижиир. Ол дошкун үелерде Орус географтыг ниитилел демократчы үзел-бодалдыг чаа күштерни деткип, каттыштырып турган ат-алдарлыг улуг ниитилел апарган.

Орус географтыг ниитилелдиң деткимчези-биле Потанинниң Урянхайже чоруур күзели бүдүп, 1876 чылда ол Урянхайже чоруптар. Ынчан ол чүгле Тываның чөөн талазын шинчилеп четтигер. 1879 чылдың чазын Алтайның Бийск хоорайдан үнгеш, ол баштайгы экспедициязын уламчылап, ийи дугаар Тывага келир. Ол ийи экспедицияның материалдарын Н.Г. Потанин элээн үе дургузунда эмгелеп, эдип чазап, «Соңгу-Барыын Моолдуң очерктери» деп ат-биле парладып үндүрүп алганы ол.

Номну бижээн авторнуң дугайында бо хүннерге чедир тускай үнген чүгле 2 ном бар. Ол болза (1953) 60 чыл бурунгаар үнген В.А. Обручевтиң бижээни «Н.Г. Потанин: жизнь и деятельность», база 2004 чылда Томск хоорайга парлаттынган А.М. Сагалаев биле В.М. Крюковтуң бижээни «Потанин, последний энциклопедист Сибири» деп номнар.

«Потанин дугайы сөө…
дарда чүге' уттундуруп, а…
рээ, азы ийи-чаңгыс үн…
материалдарда кыска о…
боол шилчип бар чыдары…
кылып каан үнелеп четт…
ажылы база кылыксап чор…
далдары бо хүннерде чүг…
шинчилекчилеринге херек…
ны ол бе?» деп дүвүрзэ…
лин эге чүүлүнде сөөлгү…
авторлары илередип тура…
ның бодалы биле: «Соңгу-Б…
Моолдуң очерктери» «хо…
туразын» чырыткан хова…
клопедия».

Тываларның аас чогаа…
Потанинниң чыып бижээ…
рып каан ажылдары кай…
Ол чүгле аас чогаал эвес, ты…
ның кедип чораан идик-хе…
руп көргүскеш арттырга…
ларның төрел бөлүүнүң тө…
төрел бөлүк бүрүзүнүң е…
чылдары дээш, оон-да…
чүүлдерни бижээни – үнел…
пес улуг эртине.

Тываларның аас чогаалындан Потанинниң ч…
бижээш арттырып каан ажылдары кайгам…
Ол чүгле аас чогаал эвес, тываларның кеди…
раан идик-хевин чуруп көргүскеш арттырга…
тываларның төрел бөлүүнүң төөгүзүн, те…
бөлүк бүрүзүнүң езу-чаңчылдары дээш, оон-…
өске чүүлдерни бижээни – үнелеп четпес у…
эртине.

Тывага чоруп тургаш, о…
га дүжүп, доңуп, часка ч…
хову черге суксап, канчаа…
чорбаан. Чымчак сеткилди…
нист, мерген угааныг эрте…
ниң тываларның чурттап…
черлерин, ажыл-амыдыра…
жип көргүскен бо ховар…
Потанинниң өлет-урянхайда…
нап бижээни Очирвани д…
да тоолчургу чугааны дам…
көрейн.

«Очирвани бир шагда…
кайгап ханмас «дошкун»,…
лерге хора чедирип, олар…
кап чораан «хылыш»…
күштүг «черлик» чораан. «Т…
бурган бир катап ону ул…
биле базырып каапкан с…
чеже-даа күштүг болза, О…
ол дагны аңдара идип ча…
Чылдагааны ол дагның к…
Цан Бомбу деп ном чыт…
үеде Тонзын лама Очирв…
алгызын дыңнап кааш, дээр…
дып келгеш: «Кандыг дуза х…
база канчаар дузалап бол…
– деп айтырган. Очирвани т…
«Даг кырында Цан Бомбу д…
бар, ону дүжүрүп берип к…
рем» – деп дилээн. Тонзы…
номну дагдан адырыптары…
Очирвани тура халааш, улуг…
чүк быдаргай чажыпкан. Т…
ламадан ол номну Очирв…
алгаш, бир черге удуп чы…
ган соонда ол чер улуг хө…
хуула берген.

Очирвани номну кол…
адаанга кызып алгаш, хө…
жип бар чорда, ооң мага-б…
янзы-бүрү үжүктер чурутту…
лээн. Эрикке келгеш, холу…
силгээн талазынче-ле би…
чаштап турар болган. Ынча…
ла кыдаттарга, чахарларга,…
дарга, орустарга тускай би…
четкен. Оон эгелээш Гахай б…
Шорой башкы, Цаган мори…
гаш Очирвани бурганнар ал…

Зоя МОН…
ТГШИ-ниң эртем биб…
казынын библиотекары…

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чамдык чарлыктарынга өскерилгелер киирериниң дугайында

3 чылдың январь 4-те «Тыва Респуб- Баштыңының—Чазааның Дарга- эрге-байдалының дугайында» №97 Конституция хоойлузунуң 7 чүүлүнүң кезээн удуртулга болдургаш, **док- ым болза:**

007 чылдың сентябрь 7-де Тыва Рес- ның Чазааның Даргазының «Тыва иканың күрүнениң хамааты албан- тарының албан-хүлээлге негелде- сагыырының болгаш эрге-ажыктар элерин шиитпирлээриниң талазы- омиссияларның дугайында» №152 га дараазында эдилгелерни кии-

пунктуда «Дарганың Канцелярия- сөстерни «Тыва Республиканың ның Администрациязы болгаш Ап- деп сөстер-биле солуур:

ва Республиканың күрүнениң ха- албан-хаакчыттарының албан-хү- егелделерин сагыырының болгаш ктар чөрүлдээлерин шиитпирлээ- лазы-биле комиссияның составын да эдилге-биле бижиир:

Республиканың күрүне- маат албан-хаакчыттарының ээлге негелделерин сагыы- болгаш эрге-ажыктар чөрүл- шиитпирлээриниң талазы-биле зының составы

Шойгу – Тыва Республиканың Ча- Даргазының оралакчызы—Тыва аның Баштыңының Админи- ның болгаш Тыва Республика- ның Аппарадының удуртукчузу, ың даргазы;

Монгуш—Тыва Республиканың ректериниң талазы-биле сайыды, аргазының оралакчызы;

ржу—Тыва Республиканың Баш- Администрациязының болгаш бликаның Чазааның Аппарады- укчузунуң оралакчызы—күрүне болгаш кадр курлавырының ының талазы-биле департамен- ьниги, комиссияның секретары.

ияның кежигүннери:

лар—Тыва Республиканың Баш- Администрациязының болгаш бликаның Чазааның Аппарады- чузунуң бирги оралакчызы—му- эрге-чагырга болгаш хамааты рлери-биле кады ажылдажылга департаментиниң начальниги;

гар – регионнуң айыыл чок чо- ментизиниң начальниги—Тыва ың Баштыңының—Чазааның чанында Хөй-ниитиниң Айыыл эвүлелиниң секретары;

зан—Тыва Республиканың Баш- целяриязының эргелекчизи;

ар—Тыва Республиканың Дээди (парламентизиниң) Аппарады- чузу (дугуржулга езугаар).

аның составынче хамаарылга ертти киирер.».

чылдың сентябрь 27-де Тыва ың Чазааның Даргазының банын эргелеп-башкарарының Тыва Республиканың күрүне дугайында» №159 Чарлыының а «Чазак Даргазының Канцеля- сөстерни «Тыва Республиканың Администрациязы болгаш Ап- сөстер-биле солуп, өскерилге- .

ылдың ноябрь 12-де Тыва Рес- Чазааның Даргазының №200 бадылааны Тыва Республи- ңының чанында күрүне шаң- талазы-биле комиссияның араазында кижилерни киирип, ни киирер:

ысты—күрүне албанының бол- рлавырының айтырыгларының департаментиниң күрүне шаң- килдизиниң консультантызын, ның секретарынга томуйлавы-

К.А. Бичелдейни—Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыдын.

4. 2007 чылдың ноябрь 12-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында күрүнениң конкурс комиссиязының дугайында» №212 Чарлыынга дараазында өскерилгелерни киирер:

адында «Чазак Даргазынга» деп сөстерни «Баштыңынга» деп сөс-биле солуур;

эге кезээнде «Федералдыг хоойлу-биле» деп сөстерниң мурнунга «2004 чылдың июль 27-де №79 ФХ» деп сөстерни немээр;

1 пунктуда «Чазак Даргазынга» деп сөстерни «Баштыңынга» деп сөс-биле солуур;

2 пунктуда «Чазак Даргазынга» деп сөстерни «Баштыңынга» деп сөс-биле солуур;

3 пунктуда тус-тус падежтерде «Чазак Даргазынга» деп сөстерни «Баштыңынга» деп сөс-биле тус-тус падежтерге солуур;

2) Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Күрүнениң конкурс комиссиязының составын дараазында эдилге-биле бижиир:

«Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Күрүнениң конкурс комиссиязының составы

А.А. Шойгу—Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы—Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының удуртукчузу, комиссияның даргазы;

Ш.Ч. Монгуш—Тыва Республиканың юстиция херектериниң талазы-биле сайыды, комиссия даргазының оралакчызы;

Н.М. Доржу—Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының удуртукчузунуң оралакчызы—күрүне албанының болгаш кадр курлавырының айтырыгларының талазы-биле департаментиниң начальниги, комиссияның секретары.

Комиссияның кежигүннери:

К.А. Бичелдей – Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыды;

Ю.О. Ооржак – Тыва Республиканың Баштыңының—Чазааның Даргазының контроль-инспекция эргелелиниң начальниги—Тыва Республиканың сайыды;

В.Н. Конгар – регионнуң айыыл чок чорук департаментизиниң начальниги – Тыва Республиканың Баштыңының—Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң Айыыл чок чорук чөвүлелиниң секретары;

О.В. Кольчикова – Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазының оралакчызы (дугуржулга езугаар);

И.П. Самойленко – Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Өөредилге, культура болгаш аныяктар политиказының талазы-биле комитединиң даргазы (дугуржулга езугаар);

3) Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Күрүнениң конкурс комиссиязының ажылының регламентизинде:

адында «Чазак Даргазы» деп сөстерни «Баштыңы» деп сөс-биле солуур;

1 пунктуда тус-тус падежтерде «Чазак Даргазы» деп сөстерни «Баштыңы» деп сөс-биле тус-тус падежтерге солуур;

3 пунктуда «Чазак Даргазынга» деп сөстерни «Баштыңынга» деп сөс-биле солуур;

14 пунктуда «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының күрүне албанының, кадр политиказының болгаш күрүне шаңналдарының эргелели» деп сөстерни «Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының күрүне албанының болгаш кадр курлавырының айтырыгларының талазы-биле департаментизи» деп сөстер-биле солуур, «Чазак Даргазының айтыышкыны-биле» деп сөстерни «Баштыңының айтыышкыны-биле» деп сөстер-биле солуур;

16 пунктуда «Чазак Даргазы» деп

21 пунктуда «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының күрүне албанының, кадр политиказының болгаш күрүне шаңналдарының эргелели» деп сөстерни «Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының күрүне албанының болгаш кадр курлавырының айтырыгларының талазы-биле департаментизи» деп сөстер-биле солуур;

36 пунктуда «Чазак Даргазынга» деп сөстерни «Баштыңынга» деп сөс-биле солуур;

37 пунктуда «Чазак Даргазының айтыышкыннары» деп сөстерни «Баштыңының айтыышкыннары» деп сөстер-биле солуур, «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының күрүне албанының, кадр политиказының болгаш күрүне шаңналдарының эргелели» деп сөстерни «Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының күрүне албанының болгаш кадр курлавырының айтырыгларының талазы-биле департаментизи» деп сөстер-биле солуур;

38 пунктуда «Чазак Даргазының айтыышкыннары» деп сөстерни «Баштыңының айтыышкыннары» деп сөстер-биле солуур, «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының күрүне албанының, кадр политиказының болгаш күрүне шаңналдарының эргелели» деп сөстерни «Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының күрүне албанының болгаш кадр курлавырының айтырыгларының талазы-биле департаментизи» деп сөстер-биле солуур;

40 пунктуда «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының күрүне албанының, кадр политиказының болгаш күрүне шаңналдарының эргелели» деп сөстерни «Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының күрүне албанының болгаш кадр курлавырының айтырыгларының талазы-биле департаментизи» деп сөстер-биле солуур;

46 пунктуда «Чазак Даргазынга» деп сөстерни «Баштыңынга» деп сөс-биле солуур.

5. Бо Чарлык ону албан-езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың февраль 19
№32

2002 чылдың 04.10-да Тыва Республиканың Президентизиниң №1169 Чарлыын болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2002 чылда хүлээп алганы чамдык чарлыктарын күжүн чидирген деп санаарының дугайында

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының мурнунда хүлээп алган чарлыктарының күжүн чидиргени-биле холбаштыр 2003 чылдың январь 4-те «Тыва Республиканың Баштыңының—Чазааның Даргазының эрге-байдалының дугайында» №97 УХ-1 Конституция хоойлузунуң 7 чүүлүнүң дөртку кезээн удуртулга болдургаш, **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2002 чылда хүлээп алган чарлыктарын капсырылга езугаар күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо Чарлык ону албан-езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың февраль 19
№33

Тыва Республиканың Баштыңының 2013 чылдың февраль 19-та хүлээп алганы №33 Чарлыының капсырылгазы

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2002 чылда хүлээп алганы, күжүн чидирген деп санаттынып турары чарлыктарының ДАҢЗЫЗЫ

1. 2002 чылдың апрель 10-да Тыва Республиканың Президентизиниң «Тыва Республиканың Президентизиниң Администрациязын дүжүрериниң дугайында» №1169 Чарлыын.

2. 2002 чылдың апрель 16-да Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Чазааның Даргазы албан-дужаалче киргениниң соонда Тыва Республиканың Чазааның ажыл-чорудулгазын уламчылаарының дугайында» №1 Чарлыын;

3. 2002 чылдың май 3-те Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тожу кожууннуң Хам-Сыра сумузунуң чагыргазының даргазының катап соңгулдаларын эрттирериниң дугайында» №11 Чарлыын;

4. 2002 чылдың май 20-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың педагогиктиг өөредилгени сайзырадыр институтту дүжүрериниң дугайында» №22 Чарлыын;

5. 2002 чылдың июнь 5-те Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Ак-Довурак хоорайның чагыргазының даргазының катап соңгулдаларын эрттирериниң дугайында» №26 Чарлыын;

6. 2002 чылдың июнь 5-те Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Кызыл хоорайның мэриниң—чагырга даргазының катап соңгулдаларын эрттирериниң дугайында» №25 Чарлыын;

7. 2002 чылдың июнь 21-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тере-Хөл кожууннуң чагыргазының даргазының соңгулдаларын эрттирериниң дугайында» №50 Чарлыын;

8. 2002 чылдың июль 5-те Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының бирги хуралының дугайында»

9. 2002 чылдың июль 5-те Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының бирги хуралының дугайында» №59 Чарлыын;

10. 2002 чылдың июль 30-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Кызыл кожууннуң Каа-Хем суурнуң чагыргазының даргазының катап соңгулдаларын эрттирериниң дугайында» №68 Чарлыын;

11. 2002 чылдың август 7-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «2002 чылда Республика хүнүн демдеглээриниң дугайында» №95 Чарлыын;

12. 2002 чылдың август 7-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тожу кожууннуң Тоора-Хем суурнуң чагырга даргазының соңгулдаларын эрттирериниң дугайында» №96 Чарлыын;

13. 2002 чылдың октябрь 31-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Бай-Тайга кожууннуң чагырга даргазының соңгулдаларын эрттирериниң дугайында» №185 Чарлыын;

14. 2002 чылдың октябрь 31-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Тес-Хем кожууннуң чагырга даргазының соңгулдаларын эрттирериниң дугайында» №186 Чарлыын;

15. 2002 чылдың октябрь 31-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Бии-Хем кожууннуң чагырга даргазының соңгулдаларын эрттирериниң дугайында» №187 Чарлыын;

16. 2002 чылдың октябрь 31-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Таңды кожууннуң Кочетов суму чагыргазының даргазының соңгулдаларын эрттирериниң дугайында» №188 Чарлыын.

РоссельхозБанк

Кредит на миллион

Только до 10 апреля 2013 года!

12.5%

годовых в рублях

8-800 200-02-90 | www.rshb.ru

По данной ставке потребительский кредит на срок до 6 месяцев включительно с 10.01.2013 по 10.04.2013, предоставляется гражданам РФ в возрасте от 18 лет при условии, что срок возврата кредита наступает до достижения ими возраста 65 лет и страховании жизни и здоровья. При отсутствии страхования жизни и здоровья ставка составит 14,5% годовых. Валюта кредита – рубли. Обеспечение по кредиту: поручительство физических либо юридических лиц или залог имущества. Комиссия за выдачу и возврат кредита отсутствуют. Банк вправе отказать в выдаче кредита без объяснения причин. ОАО «Россельхозбанк». Генеральная лицензия Банка России №3349. Реклама.

Садып турар

Машина садып тур бис. 2011 чылда үндүрген ВАЗ-2107. Садар өртээ 100.000 акша.

Харылзажыр телефону: 8 929 317 9833; 8 923 386 3935.

* * *

1990 чылда туткан 8х12=96 кв.м-ниң бажыңын дүргени-биле садып тур мен. **Харылзажыр телефону:** 8 923 266 12 57; 8 923 555 71 45.

Буянныг ава — хүндүлүг донор

Республиканың хан солуштур кудар станциязынга хан дужаап кээп турар донорларның аразында херээжен чон, а ылаңгыя авалар эвээш эвес. Оларның бирээзинге ава, каш-каш уйнуктарның кырган-авазы Нина Байыровна Оюн хамааржыр. Ол — Россияның хүндүлүг донору деп аттың эдилекчизи. Нина Байыровна шилгедек дурт-сынныг, эвилең-ээлдек, кезээде арнында хүлүмзүрүг чайынннаан чоруур бөдүүн херээжен кижи. Ол республиканың бир дугаар эмнелгезиниң өрттенген улус эмнээр салбырында ажылдап чоруур. Нина Байыровна — боду база эмчи ажылдакчызы кижи болгаш, ханның аарыг кижилерге кайы хире херегин дыка билир, ынчангаш ийи-үш ай болгаш-ла ханын дужаап чедип кээр харыысалгалыг донорувус. Ол бодунуң ханы-биле чеже-чеже аарыг чаштарны божааш, хан чидирген аваларны аарыгдан, өлүмден камгалап ужулган.

Нина Байыровнаның ханының бөлүү ховар дээн үш дугаар казыыр резус-факторлуг бөлүкке хамааржыр. Ынчангаш берге аарыг кижилерге ол бөлүктүң ханы дарый херек апаарга, Нина Байыровна кажан-даа чажам дивес, чайның изии, кыштың соогу дивейн, албан кээп дузазын көргүзер кижи. Бо 15-20 чылдарның дургузунда Нина Байыровнаның дужааган ханы 30 литр ашкан дээр болза, хөөредиг болбас.

Салаа базып санаар болза, санаттынмас көвей аарыг кижилерни аарыгдан уштуп, амы-тынын камгалаан буянныг донорувуска кырлак чедир мөгейип, аас-кежиктиг амыдыралды, быжыг кадыкшылды күзеп, Бүгүделегейниң херээженнер хүнүн тарарыштыр республиканың хан солуштур кудар станциязының улуг эмчизиниң база коллективиниң мурнундан изиг байырны чедирип олур бис. Сүлдеңер бедик, сузууңер чаагай болзун, хүндүлүг Нина Байыровна.

О.К.МӨГЕДИР, республиканың хан солуштур кудар станциязының салбыр эргелекчизи.

Байыр чедириишкиннери

Бистиң ынак ававыс **Людмила Доржуевна БУЯНДЫ** ма... 5-те 60 харлаар. Юбилейин тарарыштыр ававыска каң дег кады... шылды, узун назынны назылаарын күзеп ор бис.

Өөнүң иштиі, уругларын...

Бистиң ачавыс **Омак Казаракович ООРЖАК** март ... 50 харлаар. Ачавыска юбилейин тарарыштыр дараазында одур... ларны бараалгаттывыс.

Белен эвес чуртталгада
Бертсинмейн чурттап
чорааш,
50 арттың бедиин тептиң,
Бөгүн сени алгап тур бис.

Башкарып каап долгап орда
Ачаң дөзээн чолаачы сен,
Баштактанып, ойнап орда
Аваң ышкаш сөскүр-даа сен.
Оглуң, кызың аразында
Орланмаа деп ынак эштиг,
Ажыл дээнде карак кызыл,
Амыр-дыш чок ача-даа сен!
Өөң ойбас чээннерниң,
чуржааттарның

Өндүр улуг даайы сен,
честези сен.
Аалың ойбас дуңмаларның
чуржаатта...
Ачылыг-ла акызы сен,
честези сен.

Бежен харлаан хүнүң-бил...
Бистер шупту байыр тудуп...
Ажыл-ишке чедиишкинн...
Аас-кежик, кадыкшылды...
Аржаан суу дег, арыг-чаа...
чуртталаны...
Ажы-төлү күзеп тур бис!

Хүндүткел-биле, өөнүң ы... оолдары, керни, уруу, уй...

Извещение

В администрацию Каа-Хемского района поступило заявление гр. **Тюлюш Чадам-оол Суваковича** о предоставлении земель... участка из земель сельскохозяйственного назначения для сельско... зяйственного использования, общей площадью 100000 кв.м. (площ... ориентировочная, уточнится по материалам межевания), располож... ного по адресу (имеющие адресные ориентиры): Республика Тыв... Каа-Хемский район, с. Бурен-Бай-Хаак, местечко «Узун-Сайыр», аренду сроком на 49 лет.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней... дня опубликования данной информации администрация Каа-Хемс... го района принимает письменные возражения по данному заявлен...

МӨГЕЙИГ

Бистиң эргим уруувус, дуңмавыс, Санкт-Петербург хоорайның сургуулу **Сай-Суу Саяноловна ДОНДУКТУ** сөөлгү оруунче үдежип, моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирген, аар чидиригни бистиң-биле деңге үлешкен Тыва Республиканың Чазаанга, Өөредилге болгаш эртем яамызынга, Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызынга, Аныяктар Чазаанга, Москвада элчин чериниң төлээлеринге, Улуг Хуралдың депутаттарынга, Чаа-Хөл кожууннуң чагыргазынга, ырак-чооктан келген төрелдеривиске, кудаларывыска, эш-өөрүнге, кожаларывыска, Чаа-Хөл суурдан дузалажып келген бүгү чонга четтиргенивисти се... вис ханызындан илередип, күдүк базып мөгейдивис.

Берге үеде бистиң-биле кады болганыңар дээш улуу-биле четт... вис.

Бистиң эргим киживис **Вячеслав (Борбай) Шаңгырович МӨК...** хайлыг кара сагыштыг аарыгның уржуундан бистен, чырык өртем... кезээ мөңгеде чарлып чоруткан. Ол — хоккейниң хөй дакпыр чем... бүзүрелдиг камгалакчы, кашпагай халдакчы деп хөй-хөй шаңнал... эдилекчизи, бистиң ачавыс, даайывыс, дуңмавыс, честевис, күдээ... овур-хевири чүректеривисте кезээ мөңгеде чырыткы болуп артар.

Ол аарып турда арга-сүмезин берип, буянын көргүскен Ал... Мөктээрович, Вера Чымбаевна Сарыгларлар, кырган-авазы Хүре... быевна, Михаил Сарыгларович, Алик, Саяна Хомушкулар, Аида, А... Ооржактар, Долбан, Ооржаковналарның өг-бүлелеринге, дүн-хү... амданныг аъш-чем кылыкчылары Күзелмаа баштаан кыстарга. Б... оң холувус болуп дыжын бодавайн дузалашкан кернивис Оюмаа О... овнага, оглунуң чаңгысклассчыларынга, кожууннуң тыва дыл баш... рынга, сумунуң ажылчын коллективтеринге, чаңгысклассчыларынга, ... ажылдап чораан өөрүнге, кезээде чанындан ыравайн чораан, карак... турган чаавазы Алефтина Дүмен-ооловнага, кударывыс Аянмаа, ... маа садыгжыларга, хөй санныг катааттары, чуржааттарынга, хо... эштеринге, черле ырак-чооктан келген чонувуска черге чедир ме... кадыкшылды өг-бүлелеринге күзеп тур бис.

Өг-бүлези, кады-төрээннери...

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Кызыл хоорай Энергетиктер мкр, 13-те 4 каът тууйбу бажың. Бажың ажыглалга дужааттынган.

«Ажаалга банкызы» ААН тарарыштыр ипотекага ап болур.

Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	3	97,80	11,50	2

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

Ол бажыңдан квартиралар садып алырының талазы-биле дараазында телефоннарже долгаар:

тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-547-30-60, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская,100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор–2-01-35, хүлээп алыышкын өрээли – 2-30-69, редакторнуң оралакчызы – 2-19-87, бухгалтерия – 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис–2-18-10, культура, өөредилге, кадык ажыл-агый килдизи – 2-03-88, чагаа – 2-17-09, реклама килдизи – 2-17-09, очулга – 2-03-87, үлетпүр – 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8460. Чагыг 27. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар – 21.00, херек кырында – 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001 ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация... адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика тала... биле эргелели «Шын» солунну **2012 чылдың декабрь 3-те** бүрүткээн. Херечилел... дугаары – **ПИ № ТУ17-00068.** Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакция... туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа факты... дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.